

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені В. Н. КАРАЗІНА
ФІЛОСОФСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ТЕОРІЇ КУЛЬТУРИ І ФІЛОСОФІЇ НАУКИ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

Перший (бакалаврський) рівень вищої освіти

**ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ АРХІТЕКТУРНОЇ
СПАДЩИНИ ДЛЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ.**

Виконала:

студентка 4 курсу групи ОКВ-42
денної форми навчання
першого (бакалаврського) рівня
спеціальності 034 – Культурологія,
освітньо-професійної програми
«Візуальне мистецтво і
менеджмент культурних проєктів»

Аліна ВОЙТЮК

Наукова керівниця:

кандидатка філософських наук,
доцентка

Юлія ТАГЛІНА

Рецензент:

Кандидат культурології, ст. виклад.
Євген СУБОТА

Підсумкова оцінка: за національною
шкалою:

кількість балів: _____

Підпис керівника _____

Кваліфікаційну роботу захищено на засіданні Екзаменаційної комісії

Протокол № __4__ від « 18 » червня 2025 р.

Голова Екзаменаційної комісії _____ ЛИСЕНКОВА В.В. _

(підпис) (прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ФЕНОМЕН СПАДЩИНИ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА НАЦІОНАЛЬНЕ МАЙБУТНЄ.....	6
1.1 Теоретичні питання роботи з минулим.....	6
1.1.1 Пропрацювання минулого.....	6
1.1.2 Соціальна амнезія.....	7
1.1.3 Деколоніальний підхід.....	9
1.1.4 Історична політика/політика пам'яті.....	10
1.2 Вплив радянської пропаганди на міський простір.....	12
1.2.1 Ідея міста у сучасному суспільстві.....	12
1.2.2 Радянська ідея міста.....	13
1.2.3 Радянська монументальна пропаганда.....	16
Висновки до розділу 1.....	20
РОЗДІЛ 2. ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ АРХІТЕКТУРНОЇ СПАДЩИНИ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРИ.....	22
2.1. Специфіка переосмислення тоталітарної спадщини у країнах пострадянського простору.....	22
2.1.1 Варіації у політиках пам'яті.....	23
2.2. Популярні стратегії роботи з пам'яттю.....	25
2.2.1 Музеєфікація як стратегія роботи з пам'яттю.....	25
2.2.2 Трансформація.....	26
2.3. Приклади втілення стратегії музеєфікації в опрацюванні радянської архітектурної спадщини: гетто-парки.....	28
Висновки до розділу 2.....	32
РОЗДІЛ 3. УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ АРХІТЕКТУРНОЇ СПАДЩИНИ: КЕЙСИ ТА ПРАКТИКИ .	34
3.1 Хронологія української політики щодо радянських меморіалів 1991-2025 рр. 34	
3.2 Кейси і методи пропрацювання радянської архітектурної спадщини.	38
3.2.1 Декомунізація, знесення, знищення.....	38
3.2.2.Музеєфікація.....	41
3.2.3 Символічна трансформація.....	43
Висновки до розділу 3.....	48
РОЗДІЛ 4. ПРОЄКТ РОБОТИ З АРХІТЕКТУРНОЮ ПАМ'ЯТТЮ.....	50
4.1. Концепція та цілі проєкту.....	50
4.1.1. Ідея культурного проєкту. Назва проєкту.....	50
4.1.2.Формулювання проблеми.....	51
4.1.3. Формулювання мети проєкту (SMART).....	52
4.1.4 Цільові групи проєкту.....	52
4.1.5 Завдання проєкту.....	53
4.1.6. Робочий план виконання проєкту (діаграма Ганта).....	54

4.2. Методи адаптації та трансформації архітектурної спадщини для резиденції «CASE»	54
4.3. Очікувані результати та потенційний вплив	56
4.3.1 Продукт та результати.....	56
Висновки до розділу 4.	58
ВИСНОВКИ	59
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	62
ДОДАТКИ	71

ВСТУП

Актуальність. Актуальність теми зумовлена кількома важливими факторами. Після здобуття незалежності Україна мала сформувати свою національну візію і відповідно подивитися на радянське минуле під іншим кутом зору. Проте з політичних причин це завдання не було виконано повністю і досі. Архітектурні об'єкти, створені за часів СРСР, і які досі існують в українському середовищі, досі несуть свій ідеологічний заряд. У роботі аналізуватимуться як і архітектурні стилі, так і їхні соціокультурні аспекти. Незважаючи на те, що спроби змінити щось в цьому контексті були, ми вбачаємо в них певну проблематичність. Наприклад, знесення пам'ятників В.І Леніну продовжує суперечки у суспільстві, адже не враховує думку значною частини громадян, що заважає згуртуванню української нації. В цілому цей спосіб є суто радянським та недемократичним за своєю природою. З реакції на ці події ми чітко бачимо запит на більшу рефлексію над проблематичними сторінками нашої історії. Питання щодо того, як правильно зберегти або адаптувати ці об'єкти, залишається актуальним в умовах культурного та ідеологічного оновлення України. Також, враховуючи умови російсько-української війни, формується запит на більш прогресивні методи збереження пам'яті. Таке дослідження сприяє глибшому розумінню того, як Україна може поєднувати культурне спадкове минуле з прагненням до європейського майбутнього.

Ступінь дослідженості теми. Тема є багатогранною і вимагає комплексного підходу, враховуючи соціальні, культурні та історичні аспекти. Так, можна знайти праці на схожі теми як в Україні так і за кордоном, наприклад, про переосмислення тоталітарних символів влади у міському просторі у Східній Європі, як це робила Френсіс Гаррісон. Українська дослідниця Оксана Довгополова говорила про колективну пам'ять у полі *memory studies*. Також Світлана Смоленська вивчала архітектуру українського модернізму, зокрема на прикладі Харкова. Подібні питання розглядали Галина

Денисенко, Віктор Акуленко та інші. Проте з початком повномасштабного вторгнення змінилися певні акценти і розуміння теми. Тому питання переосмислення радянської архітектурної спадщини в сучасній Україні потребує подальшого змістовного дослідження.

Об'єкт дослідження. Радянський та український модернізм в архітектурі.

Предмет дослідження. Способи переосмислення пам'яток доби тоталітаризму в українському просторі.

Мета. Визначити найбільш актуальні шляхи переосмислення архітектурної спадщини радянського режиму для сучасної України.

Завдання:

1. Окреслити поняття «спосіб переосмислення», обґрунтувати використання таких практик.

2. Розглянути стратегії переосмислення радянської спадщини за кордоном.

3. Проаналізувати способи, які вже використовуються в незалежній Україні.

4. Запропонувати інструменти збереження пам'яті про радянське минуле в українському архітектурному просторі.

Методологія. В рамках нашої роботи буде використано міждисциплінарний аналіз, який включає в себе описовий, історико-порівняльний метод, case studies та memory studies.

Практична частина дипломної роботи полягає у формуванні проекту роботи з архітектурною пам'яттю за запропонованими нами способами переосмислення та збереження колективної пам'яті.

РОЗДІЛ 1. ФЕНОМЕН СПАДЩИНИ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА НАЦІОНАЛЬНЕ МАЙБУТНЄ.

1.1 Теоретичні питання роботи з минулим

1.1.1 Пропрацювання минулого.

Перед безпосереднім заглибленням у конкретні способи переосмислення тоталітарної спадщини, доцільно окреслити фундаментальні засади нашого дослідження. У цьому розділі розглядається сукупність понять, пов'язаних із проблематикою переосмислення культурної спадщини. Ключове питання, на яке ми прагнемо відповісти, формулюється наступним чином: з якою метою варто переосмислювати радянську архітектурну спадщину?. Ми також зосередимо увагу, на критеріях, за якими спадщина підлягає переосмисленню, а також на методологічних опорах для подальшого аналізу кейсів.

Одне з ключових явищ, яке формує наше дослідження - це пропрацювання минулого. Під цим поняттям, згідно з глосарієм української дослідницької платформи культури пам'яті «Минуле / Майбутнє / Мистецтво» (тут і у межах підрозділу звертатимемося до неї), здебільшого маються на увазі трагічні історичні події, які суттєво впливають на формування колективної пам'яті та ідентичності. Під минулим в даному випадку переважно розуміються трагічні події, адже саме вони визначають візії майбутньої колективної пам'яті та ідентичності у кінцевому результаті. Водночас пропрацюванням є раціональний аналіз подій. За визначенням дослідниці студій пам'яті, яка ввела цей термін в українське середовище, Оксани Довгополової найголовніша ціль пропрацювання минулого - це «запобігти виправданню злочинів минулого та спроб їх замовчати» [26]. Поняття переосмислення пам'яті стосується процесу примирення з історичними подіями та розуміння їхніх причин і наслідків. Це явище покликане виробити етичне ставлення до історичної спадщини - через почуття відповідальності,

визнання провини та формування солідарної ідентичності спільнот, що зазнали травми або утисків.

Вважається, що вперше даний термін ввів німецький філософ Теодор Адорно у статті «Що означає «пропрацювання минулого» (нім: «Was bedeutet: Aufarbeitung der Vergangenheit») у 1963 році. На його думку, пропрацювання минулого є частиною справжньої демократії. Адже концепція тоталітарного режиму (в фокусі досліджень Адорно передусім мається на увазі режим націонал-соціалізму) передбачає у державний контроль усіх аспектів суспільного та приватного життя, зокрема створенням відповідного до ідеології меморіального ландшафту. Ще одним предметом досліджень Адорно є колективний нарцисизм, який посилювався в умовах гітлерівського режиму [42, с. 96]. Натомість політична зрілість, пов'язана зі здатністю критично опрацювати минуле та працювати із травматичними спогадами.

В рамках нашого дослідження переосмисленню підлягає радянська культурна (архітектурна) спадщина, як інструмент пропаганди тоталітарної комуністичної ідеології. Панування режиму на теренах України залишило травматичні події колективній пам'яті українського суспільства, які (залежно від конкретної травматичної події) не є цілковито опрацьованими. В українському публічному просторі й досі зберігаються тріумфальні пам'ятки радянського режиму, зокрема меморіали, пов'язані з наративом Великої Вітчизняної війни, які слугують інструментом відтворення імперського історичного дискурсу.

1.1.2 Соціальна амнезія.

Зробимо припущення, що ігнорування радянської спадщини в окремих випадках може виступати формою уникнення діалогу про колективну травму. Отже, наступний аспект, який доцільно взяти до уваги - роль захисних механізмів, які мають вирішальний вплив на процеси опрацювання минулого. Поведінка, зумовлена дією таких механізмів, не завжди є раціональною з огляду на її наслідки: вона може сприяти спотворенню фактів, витісненню болісних спогадів, уникненню контакту з травматичним досвідом, а також

спиратися на загальноприйняті, але не артикульовані публічно уявлення з метою уникнення конфронтації. Однак така поведінка є раціональною в тому сенсі, що вона покладається на суспільні тенденції, виконуючи захисні функції [42, с.90] Це дозволяє перейти до розгляду наступного ключового поняття.

Феномен, описаний вище, у наукових колах студій пам'яті прийнято визначати соціальною амнезією - замовчування певних аспектів минулого у полі колективної пам'яті. Пітер Берк, професор історії культури, який розглядає історію як соціальну пам'ять, так само згадує цей феномен та надає йому власну інтерпретацію. За Берком, соціальна амнезія може бути розцінена як процес забуття (непам'ятання), що включає в себе навмисне викреслення і стирання певних спогадів із колективної свідомості [45]. Ілюстративним тому прикладом соціальної амнезії є Катинська трагедія 1940 р. Під час тоталітарного режиму Польської Народної Республіки, держави-сателіта радянського режиму, відповідальність за цей злочин перекладалася з СРСР на нацистську Німеччину. У даному випадку бачимо навмисним витісненням інформації про справжніх винуватців та побудовою офіційної зовнішньополітичної комунікації, яка ігнорувала цей факт.

На думку Пітера Берка, історія не завжди узгоджується з єдиним офіційним чи публічним нарративом. У таких випадках окремі, зокрема незручні, події можуть витіснятися з колективної пам'яті й ставати об'єктом забуття. Берк розцінює соціальну амнезію притаманною «переможцям». Це може проявлятися як мовчання учасників подій і наступних поколінь, а також непам'ятанням травматичної події з боку пригнічувачів.[45]. Часто цей інструмент використовують держави, зокрема тоталітарні, з ряду причин: до прикладу, щоб зменшити кількість чинників, роз'єднуючих суспільство. Так наприклад, при осмисленні досвіду Другої світової війни, країни колишнього соціалістичного блоку формували меморіальний ландшафт здебільшого шляхом концентрації на горі, так званому «стані жертви», замість якісного пропрацювання минулого. Акцент робився на злочинах, вчинених нацистським режимом — таких як депортації цивільного населення, масові

розстріли, Голокост, знищення культурної спадщини, натомість питання участі місцевого населення в колаборації, післявоєнних актах насильства або підтримці репресивних практик часто залишались поза увагою. Крім того, влада таких країн не говорить про репутаційно сумнівні події власного минулого, часто з метою збереження національної єдності [7, с. 34-35].

У теорії Берка важливе місце посідають практики перейменування топонімів. На його думку, такі дії - характерна стратегія постреволюційних урядів (як-от більшовиків після повалення царського режиму), спрямована на трансформацію меморіального ландшафту та витіснення наративів попередньої влади. В українському контексті ці практики набули особливої інтенсивності після проголошення Незалежності, а з новою силою активізувалися в період після Революції гідності [30].

1.1.3 Деколоніальний підхід.

На відміну від соціальної амнезії, доколоніальний підхід можна розглядати як стратегію активного визволення від колоніального минулого. Це процес здобуття не тільки юридичної незалежності, а й незалежності у всіх інших сферах суспільного життя, від політичного до культурного. В першу чергу термін «деколонізація» використовувався щодо колишніх колоній країн західної Європи, найперше Південної Америки. Згодом цей підхід адаптували для територій, які були підвладними СРСР. У книзі «Learning to Unlearn: Decolonial Reflections From Eurasia and the Americas» авторів Мадіни Тлотсанової та Волтера Мінгноло було помічено відсутність постколоніального дискурсу щодо пострадянських регіонів. Це пояснюється відмінністю їхнього історичного досвіду й культурного контексту порівняно з країнами, з яких походять «класичні» постколоніальні наративи.

Водночас автори підкреслюють: попри відмінності імперських структур, між цими регіонами можна й потрібно проводити паралелі, щоб осмислити нові форми колоніального впливу та опору [66]. Сутність деколоніального підходу полягає у виявленні наявних знань, розподілу влади та соціальних структур, які були сформовані за колоніальний період та їхньої трансформації

враховуючи автентичні культурні особливості регіону [11]. Україна, яка нині активно намагається звільнитися від сучасних російських впливів, дедалі більше потрапляє в поле деколоніального дискурсу. Важливим аспектом деколоніального підходу є фокус на наявних актуальних проблемах, а не на суворому дотриманні методологічних рамок. Експертні знання необхідні, але можуть перешкоджати взаєморозумінню, якщо не супроводжуються міжсекторальною співпрацею та відкритістю. Таким чином цей підхід закликає до взаємодії науковців, активістів та громадянське суспільство [66].

1.1.4 Історична політика/політика пам'яті.

Наступним аспектом, що потребує розгляду, є історична політика, або політика пам'яті. На думку історика Георгія Касьянова, терміни «історична політика» та «політика пам'яті» є спорідненими. Найсуттєвіша різниця між ними полягає у тому, що друга практика не передбачає втручання у професійну і дидактичну історію. Ми би хотіли звернути увагу на ці терміни з точки зору нашої дійсності - російсько-української війни та інформаційного простору навколо неї.

Можемо стверджувати що втручання в історію як науку є як зі сторони України так і Росії, що ми можемо побачити у шкільних підручниках, промовах політиків та (науково-популярних) працях істориків. В цьому полі бачимо іншу війну: за спадщину Русі; ролі Московського царства у війні Б. Хмельницького 1648-1657 рр; ролі народів СРСР у перемозі над нацизмом у 1945 році тощо. Такі, здавалося би віддалені в часі події становлять небезпеку в теперішньому: наприклад, російська влада постійно формує політику пам'яті таким чином, щоб використовувати її у якості виправдання збройної агресії проти України (Додаток А).

Особливо варто виділити наратив про визначну роль Радянського Союзу(і, відповідно, Російської Федерації як її держава-наступниця) у перемозі над нацизмом у Другій світовій (чи, згідно їх наративу, Великій Вітчизняній) війн, що є одним з головних наративів історичної політики РФ. Приклади: Стаття Владіміра Путіна «Справжні уроки 75-ї річниці Другої світової війни» [24],

промова Володимира Путіна від 09.05.2024 [32]. Цей наратив стає підставою існування уявної ексклюзивної «сфери впливу Росії» та інструментом легітимізації подальших воєнних дій, зокрема й повномасштабної війни проти України, що теж подається як боротьба з нацизмом. Наратив почав розвиватися ще за період СРСР, що залишило багато меморіалів «Великій Вітчизняній війні» на території України. Відповідно, вони відіграють значну роль у підтримці та поширенні ворожої ідеології і дотепер.

Одним із ключових аспектів політики пам'яті, на нашу думку, є авторизований дискурс спадщини (Authorized Heritage Discourse AHD) - існування державного наративу, який використовується для визначення, управління, зберігання та інтерпретації спадщини. Крім того, авторизований дискурс наголошує передусім цінність фізичної спадщини над нематеріальними культурними практиками. Така ієрархія може призвести до практик виключення, які нехтують соціальними та культурними цінностями спадщини [54]. У випадку об'єкта нашого дослідження, прикладом реалізації AHD можуть слугувати рішення демонтувати окремих пам'ятників, що не відповідають національному наративу цілковито. В таких випадках часто ігноруються цінні новаторські або локальні практики українських майстрів, які створювали ці пам'ятники; локальне значення пам'ятника для місцевого ландшафту тощо. На сучасному етапі AHD дедалі частіше зазнає критики з боку дослідників спадщини за монополізацію інтерпретації минулого, надання переваги державним і експертним наративам над місцевими та громадськими голосами у питаннях, пов'язаних зі спадщиною.

Як підкреслює Френсіс Гаррісон: «З антропологічної точки зору, спадщина відсилає до сучасного і вибіркового використання минулого і існує на локальному, національному чи мультинаціональному рівнях» (переклад авт.) [49, с.1]. Така перспектива дозволяє критично осмислити й радянську політику пам'яті, зокрема у сталінський період, коли монументальні проекти активно використовувалися AHD для конструювання колективної ідентичності через зрозумілі візуальні меседжі, що відповідали ідеологічним

запитам режиму та естетичним орієнтирам пролетаріату - основному класу, на який спиралася радянська влада [49, с.2].

Отже, з часів незалежності України постало питання про переосмислення минулого, окрема осмислення досвіду перебування України у складі СРСР у контексті формування національної політики пам'яті. Необхідними кроками в процесі пропрацювання минулого є його прийняття і відкрите обговорення раніше замовчуваних тем і травматичних подій, що сприятиме подоланню соціальної амнезії у політиці пам'яті та суспільній свідомості. Політика пам'яті часто здійснюється в межах авторизованого дискурсу спадщини (АНД), що підкреслює домінування офіційних державних наративів. Тому важливим інструментом виступає деколоніальний підхід, який пропонує критичний перегляд імперських структур знання, культурної гегемонії та форм унаочнення спадщини. Це зумовлює потребу в інклюзивному та багатоголосому підході до осмислення минулого, який би враховував різноманітність досвідів і сприяв формуванню критично рефлексивної ідентичності.

1.2 Вплив радянської пропаганди на міський простір.

1.2.1 Ідея міста у сучасному суспільстві.

Міста - це простір для висловлення ідей, вони впливають на суспільну динаміку [10, с.125]. Сама по собі концепція містобудування має давню історію. Проте в епоху класицизму, зі зростанням європейських імперій, міський план отримав став засобом формування ідеологічних наративів. Наприклад, архітектори неокласичної доби зводили тріумфальні арки, монументальні площі, колони слави, щоб підкреслити велич Наполеона Бонапарта і здобутки Французької імперії. Разом з тим міське середовище залишається ареною висловлення ідей її жителів: через соціальну і комерційну рекламу, стрит-арт, інші урбаністичні ініціативи тощо.

Оксана Сенюра у своєму аналізі соціологічних підходів до уявлення міста наголошує на існування його фізичного і соціального аспекту. Фізичний

простір надає жителям контекст їхньої повсякденності. І так як вони існують в ньому безперервно і постійно, то саме він стає невід'ємною частиною їхнього життя та здатний впливати на світосприйняття. Дослідниця акцентує увагу на взаємодії між різними соціальними групами, тим, хто може її модерувати і яким чином. Механізми можуть здійснюватись як з боку владних структур, так і за ініціативи мешканців. Примітно те, що останнім часом самоорганізація мешканців набуває свого поширення в Україні [28, с.83-84].

Додатково, варто помітити розбіжність із концепціями, які домінують у сучасному середовищі і тими, що закладалися в радянський період. Одна із популярних концепцій сьогодення, - «місто для людей» Яна Гейла, її сутність полягає в акценті на потребах жителів міста в першу чергу. Подібні тенденції з'являються і на теренах сучасної України [28, с.84]. І справді - можемо побачити як все більше активістів борються із незаконними забудовами та збереження пам'яток архітектури, говорять про прокладання велодоріжок та збільшення зон для пішоходів, переймають кейси тактичного урбанізму із західної Європи. Отже, основна ідея міста сьогодні – створення комфортного середовища для життя мешканців у першу чергу, а також забезпечення комунікації та інтенсифікації соціальних зв'язків за допомогою інфраструктури та фізичного простору в цілому.

1.2.2 Радянська ідея міста.

Радянське містобудування починалося у дусі модернізму. Розгляньмо її на прикладі розбудови Харкова у 20х-30х роках ХХ століття. На нашу думку, кейс Харкова тут є вдалим, адже будши столицею УСРР, він являв собою підходящий простір для втілення ідей комуністичного майбутнього.

«Перший генеральний план Харкова» був розроблений спеціальним бюро, що виникло у 1929 році. За основу була взята популярна (у всьому Союзі зокрема) ідея соціального міста англійського філософа-утопіста Ебенезера Говарда - «міста-сади». Ідея представляє собою об'єднання сіл навколо обмеженого в розмірі міста-центра, таким чином перешкоджаючи неконтрольованій урбанізації. Було передбачено транспортну мережу і

збалансоване розміщення робочих місць та зон для рекреації [63, с.10], [22, с.336]. По завершенню будівництва Держпрому, столичної візитівка Харкова, в радянському журналі «Глобус» були опубліковані такі рядки: «... збудувати... будинків-велетнів у стилі новіших архітектурно-художніх конструкцій, витриманих у гостро виразних, простих лініях, без ніяких викрутасів, із великими світовими площами, які перемежатиме залізо й бетон» [8, с. 266]. Бачимо витoki (джерела натхнення) нового, неофіційного логотипу як повідомляє Гвара медіа, Харкова - «Харків - залізобетон»[39]. Отож, вибудовувався стиль «Великого Харкова», що мав складтися з міст-спутників, які тяжіють до центра [63, с. 11]. Варто помітити, що на той час переважна більшість людей проживало у селах.

Загалом ідея Говарда хоч і подавалася як така, що є орієнтованою на людей, не є актуальною для сучасності. Вона створює значні ризики відокремленості субурбії, себто сегрегації в окремих поселеннях, а також поглиблює іншу проблему сучасного міста - автомобілізацію.

Однаково той харківський генплан був розкритикований через те, що подібні ідеї деурбанізації були популярні в тодішній Західній Європі [63, с.3]. В той же час з'явилася нова концепція - соціалістичного міста, навколо якої відбувалося багато дискусій. Найбільше позиції різнилися урбанізмом і дезурбанізмом - питанням концентрації населення. Відтепер розселення людей мало сприяти успішному виконанню п'ятирічних планів виробництва, в першу чергу для містян. Цей період найбільше характеризувався появою уявлень про будинки-комуни - житло, в якому уможлиблювалося спільно проводити побут та дозвілля. В цілому соцміста з трохи різними ідеями з'являлися протягом 30х років (харківське Соцмісто (селище ХТЗ), криворізьке Соцміста), та подекуди в повоєнні роки (київське Соцмісто в Дарниці), щоправда вже з іншою ідеєю [22, с.342]. На думку української антропологині Надії Парфан, соцмісто, незважаючи на всю його прогресивність, не реалізувало одну з найважливіших його цілей - впоратися із масовою урбанізацією [22, с.343].

Починаючи з 1960х-1970х років, міське населення стало переважати над сільським. Радянський союз пережив стрімку урбанізацію, що, разом із повоєнною відбудовою, привело із собою нові виклики. Подальші містобудівні дискусії відзначалися прагматизмом, ще більшим ніж в попередні роки, і головний їхній предмет - масове забезпечення населення житлом, відповідно виконати поставлене завдання потрібно дешево і швидко. Їхнім рішенням стали мікрорайони. Вони розділяють місто на функціональні одиниці, що стимулюють розвиток соціальних взаємодій на певній визначеній території. Естетика відходить на другий план, попередні урбаністичні концепції критикуються через малу функціональність. Передбачалося наявність відкритої просторової композиції з можливістю додати зелені насадження та чергування геометричних форм при забудові - так мала виконуватися естетична складова. Розміщення місць для надання різного роду послуг визначалося з точки зору того, як часто ними зазвичай користуються мешканці [22, с.344-345]. Таким чином міський простір став максимально простим та стандартизованим.

Гіршою з точки зору сучасної ідеї міста є ідея пізніших спальних районів з майже повною відсутністю місць культурного дозвілля. «Візуальна одноманітність і брак побутової, культурної, а надто транспортної інфраструктури, якою ці переважно віддалені частини міста сполучались із середмістям і місцями праці» [22, с. 347]. Такий підхід робить мікрорайони одноманітними, та їхнє використання зводиться до задоволення мінімальних потреб. Наприклад - Салтівський район Харкова. У сучасній критиці помічають його доступність для побутових справ - багато лікарень, продуктових, шкіл тощо, та відмічають його «нудність» [27]. В результаті спальні райони, брак естетичної складової, загальне зменшення житлової площі та навантаження на транспортну систему погіршили рівень життя та ментального здоров'я жителів.

1.2.3 Радянська монументальна пропаганда.

З першого погляду, ідеї радянського міста звучать навіть привабливо і прогресивно. Проте зараз зануримось в іншу її сторону. Адже, незважаючи на намагання побудувати функціональний простір, на нашу думку, більш примітним є намагання радянської влади пропагувати комуністичні ідеї у фізичному просторі міст.

Як зазначає Надія Парфан: в Радянському Союзі «політика містобудування стояла осторонь від житлових потреб пролетаріату». Головним її завданням була пропаганда, наприклад, за часів популярності соцміста - «символічної репрезентації влади за допомоги пишних архітектурних ансамблів сталінського ампіру, в яких жила номенклатура» [22, с.343]. В той же час масове житло ущільнювалось, зменшуючи рівень життя населення.

Відомими є ленінський план «монументальної пропаганди» від 13 квітня 1918 року [20]. Він складався із двох частин. Перша - я встановлення скульптур, які б можна було використовувати з навчальних цілях у тому числі. Віктор Акуленко, дослідник охорони пам'яток України, за його словами, з точки зору комуністичної ідеології, «монументальна пропаганда впроваджує в суспільстві комуністичну ідеологію за допомогою скульптурно-архітектурних споруд» [1]. Друга - демонтаж пам'ятників «царистського режиму». Так, 1 травня 1918 року, за словами Акуленка, планували: «встановити перші радянські пам'ятники, замінити назви вулиць, емблем, гербів тощо новими, які «відображають ідеї і почуття революційної трудової Росії»». На місцях демонтованих монументів з часів Російської імперії створювалися нові, які б прославляли Жовтневу революцію.

Доступність була ключовою характеристикою: при існуванні значної частки неписьменного населення, мистецтво слугувало інструментом впливу на маси. Радянські науковці наголошували на виховній функції монументальної пропаганди у формуванні нового покоління комуністів. Однак лише встановлення ідеологічних пам'ятників було недостатньо для політичної

комунікації, сам по собі художній знак не повідомляв, а радше викликав ставлення до навколишньої дійсності. Для того партійні пропагандисти надавали інтерпретації, наголошуючи на важливості розуміння того, як слід сприймати пам'ятники. Таким чином мистецтво стало сугестивним - активним соціальним агентом, що формує реальність [52, с. 28].

Художні репрезентації повсякденного життя, як-от зображення Червоної армії та робітників, мали на меті задокументувати та прославити революційний дух. Такий підхід не лише прикрашав міське середовище, але й слугував постійним нагадуванням про досягнення та прагнення режиму. Загалом радянське мистецтво, в тому числі і монументальне можна вважати доступним: чи не вперше пам'ятники мали на меті відобразити життя народу, а не лише увічнити правлячий клас; відбулася демократизація доступу продуктів культури. Проте останнє також означає втрату художньої значимості і цінності [52, с. 32].

Їхня політична роль стала ще важливішою за часів Сталіна, який логічно продовжував філософію монументальної пропаганди Леніна. Додалася практика «постійної присутності» вождя, що доповнилася портретами Сталіна у публічних просторах. Пам'ятники та об'єкти публічного мистецтва були стратегічно розміщені таким чином, ця символічна присутність відчувалася в усьому міському середовищі, підсилюючи ідеологію режиму. Така практика була відома ще античними римлянами на позначення присутності імператора [52, с. 37].

Репрезентація політичного ладу відбувалася в промислових масштабах, митці запозичили формат праці у бригаді, все в дусі індустріальної доби. [52, с. 35]. Скоро монументальне мистецтво монополізувало соціальний простір: поширювалися величезні за розміром скульптури, пишні барельєфи та горельєфи. Латвійський дослідник Сергей Крук у своїй праці наголошує «Розмір і число монументів було дуже важливим, адже вони були виразною формою стабільності режиму» (переклад авт.) [52, с. 10]. Навіть неякісні роботи були важливими, адже вони не давали іншим скульптурам займати

простір. Таким чином пам'ятники стали соціальним актором, що впливає на життя людини, створюючи симулякр комуністичної реальності та намагаючись показати стабільність системи [52, с. 32].

Цікава практика культурної комеморації сталася за часів десталінізації. Потітика з розвінчання культу особи Сталіна проводилося шляхом ідеологічного забуття (амнезія соціальна) та протиставлення його більш поміркованій та простій (як уявлялося) особі Леніна. Протистояння також було у стилях: скромний, індустріальний супроти Сталінського ампіру [52, с. 49]. Навіть більше: декоративні архітектурні елементи сталінської епохи збивали за постановою «Про подолання надмірностей в архітектурі та будівництві», що вийшла у 1955 році [22, с. 344].

Загалом радянські пам'ятники ставали центрами громадських обрядів, вказуючи на їхню важливість у суспільному житті та колективній пам'яті населення. Крук згадує про те, що такі міста ставали місцями проведення церемоній: від весілля до вступу в піонерські організації. Він вбачає у цьому прийомі заміщення християнської практики миропомазання. «Окреслення центрів міст мистецькими пам'ятками виконувало не лише архітектурне завдання створення громадських центрів, але й також створювало ідеологічні центри» (переклад авт.) [62, с.19]. Таке їхнє використання створило прив'язку до місця, сформувало ставлення до нього як до чогось особливого, неважливо чи в хорошому чи в поганому контексті.

Отже, не тільки радянське уявлення про побудову міст суттєво вплинуло на їхній сучасний фізичний вигляд, а ще й уявлення про мистецьку функцію. Використання монументальної пропаганди, зокрема скульптури та міської архітектури, було основним методом донесення політичних ідей до громадськості. Цей мистецький підхід мав на меті донести ключові повідомлення до пересічного населення, тим самим формуючи візуальний ландшафт міст з політично зарядженими образами. Таким чином, радянське уявлення про мистецтво глибоко вплинуло на фізичний вигляд міст, вбудовуючи ідеологічні наративи в міську тканину, створюючи ландшафт,

який був одночасно відображенням державної влади та місцем соціальної взаємодії. Інтеграція монументальної пропаганди, ідеалізованих репрезентацій та громадських ритуалів формувала ідентичність та досвід міського життя в Радянському Союзі.

З усього вищезгаданого можемо зробити такий висновок: сучасне бачення міста як майданчика для демократичного спілкування та вільного вираження ідей суперечить радянському погляду. Останні хоч спочатку (якщо опустити питання спальних районів) і намагалися стимулювати соціальну взаємодію, але ставили її у рамки тоталітарної моделі і передусім намагалися виховати населення. Існування пережитків цієї доби у нашому просторі перекриває жителям українських міст простір простору для власного вираження і будування сучасних релевантних дискусій.

Висновки до розділу 1

Підсумовуючи усе викладене в цьому розділі, спробуємо відповісти на питання для чого нам переосмислення радянської архітектурної спадщини. Загалом переосмислення культурної спадщини є важливим у демократичному суспільстві, часто ми не можемо погодитися із ідеалами минувщини, особливо з такими, які викликають сильний емоційний відгук у теперішньому. Для України потреба у прийнятті та примирення з минулим саме впливає із дискусій між противниками декомунізації та її соратниками.

Чи не найрозповсюдженіший спосіб зробити «хоч щось» з радянським спадком - перейменувати та знести. Проте, така дія є частиною політики соціальної амнезії і не притаманна демократичним суспільствам. В першу чергу це показує ворожість сучасного українського наративу до того факту, що історія УРСР є частиною історії України. До того ж, такі практики відбувалися і при тоталітарному радянському режимі, що означає, що ми перейняли політику пам'яті сучасної України саме в них. ХХ століття безумовно можна вважати часом України як колонії, тому якщо ми не підходимо критично до методів деколонізації, ми в певній мірі продовжуємо вести колоніальну політику. Вибудовуючи незалежний від Росії наратив, ми все ще не приймаємо відповідальність за нашу історію і скоріше діємо задля збереження національної єдності. Останнє, як би це не було парадоксально, у довгостроковій перспективі призводить до ще більших внутрішніх непорозумінь всередині країни. Таким чином, перший наш умовивід - важливий діалог. Важливо поставити питання: чого ми намагаємося досягти? Ми хочемо критично осмислити минуле, чи зробити його неконфліктним?

Іншою важливою частиною для упорядкування нашого минулого є наша дійсність - російсько-українська війна та її інформаційний простір. Політика пам'яті Російської Федерації розповсюджує наратив про визначну роль СРСР у перемозі над нацизмом у Другій світовій війні, загалом його можна сформулювати таким чином: якщо росіяни перемогли нацизм у 1945 році, то і

у майбутніх війнах вони теж перемагають нацизм. Зокрема таким чином виправдовується агресія РФ у повномасштабній війні проти України. Дотепер в Україні є радянські меморіали, присвячені Великій Вітчизняній війні, що тільки розповсюджує наративи ворожої політики пам'яті. Таким чином, переосмислення радянської архітектурної спадщини - це не лише питання знесення або збереження окремих будівель. Це комплексний процес, що включає аналіз, прийняття і примирення з історичними фактами; критичне осмислення ідеологічного спадку; адаптацію міського простору до сучасних потреб; формування нового українського міфу.

Отже, переосмислення радянської архітектурної спадщини є необхідною складовою процесу пропрацювання минулого, що дозволяє уникнути виправдання злочинів тоталітарного режиму та розвивати неідеологізоване осмислення історії. Радянська архітектура не є нейтральною з точки зору конотації, що створює новий міфологізований рівень сприйняття.

РОЗДІЛ 2. ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ АРХІТЕКТУРНОЇ СПАДЩИНИ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРИ

2.1. Специфіка переосмислення тоталітарної спадщини у країнах пострадянського простору

Першим ключовим питанням, яке постає в аналізі політик пам'яті, таке: які травматичні або знакові події формують політику пам'яті? Якщо розглядати політику пам'яті в глобальному контексті, зокрема через призму світ-системного підходу, то одними з найвизначальніших подій XX–XXI століття стали Друга світова війна та теракти 11 вересня 2001 року. Проте попри масштабний вплив обох подій, саме Друга світова війна мала визначальний вплив на формування пам'яттєвих наративів у європейському контексті. Олександра Гайдай наголошує на суттєвих відмінностях у підходах до політики пам'яті в країнах Європи, поділяючи їх на східні та західні. Ці відмінності зумовлені насамперед впливом радянської політики на післявоєнний східноєвропейський простір та досвідом Холодної війни [7, с.34].

Друге питання звучить таким чином: як саме європейський пострадянський простір говорить про травматичні або знакові події? Загалом найбільш активно політика пам'яті регіону формувалася синхронно у кінці 1990-х – на поч. 2000-х рр. [7, с.38]. Для держав колишнього соціалістичного блоку (але не радянських республік) період після Другої світової війни - етап боротьби за суверенітет, оскільки ці країни були фактично виключені з процесу європейської інтеграції [53, с.33-38]. За цим слідує те, що, по-перше, конструювання національної пам'яті в цих країнах відбувалося після краху комуністичного режиму в Європі, а не одразу після Другої світової війни, як в Західній Європі. А по-друге, воно відбувалось із намаганням виокремити власний досвід із радянської системи.

Одним з інструментів, активно задіяних у цьому процесі, став так званий депозит пам'яті - в даному випадку приналежність до західної цивілізації. Наприклад, використання нарративу «ялтинської зради». «Нагадування про «ялтинську зраду» дало можливість говорити про історичний борг західних країн перед Центральною Європою». Тому результат - розширення ЄС та доповнення його меморіального поля досвідом країн ОВД [12]. Крім того, серед інституційних практик політики пам'яті варто виокремити появу інститутів національної пам'яті (як, наприклад, Український інститут національної пам'яті [34]); комісій з розслідування злочинів тоталітарних режимів; втручання і в історичну політику, внаслідок чого було утверджено єдине бачення минулого, яке використовується для дидактичного викладання, у політичній та публіцистичній сферах [7, с. 38].

2.1.1 Варіації у політиках пам'яті.

У ході дослідження було виявлено суттєву різницю між країнами ОВД і колишніми республіками СРСР у тому, як вони працюють і ставляться до радянських архітектурних пам'яток. Ця проблематика є навіть глибшою, адже ми вбачаємо різницю навіть між колишніми республіками: наприклад кейси країн Балтії та України суттєво неоднакові. Контекст перших набагато менше пов'язаний з російською колонізацією, і це важливо враховувати. В результаті Україна є в більшому ступені залежною від російського і радянського впливу. Це призводить до того, що в нашому випадку сепаруватися від історії і пам'яток радянського періоду складніше, хоча національна політика пам'яті точно намагається йти в тому напрямку.

Приклад з Литви: за словами Майї Рудовської, за часів СРСР архітектурний простір Литви не визнавав російську радянську архітектуру як щось «своє», зважаючи на інший культурний бекграунд країни. Так можна охарактеризувати їхні стосунки за будь-якою формацією та епохою радянського будівництва [61, с.21]. «Ці нові будівлі, зведені у Вільнюсі, проносять якийсь неприємний «запах» низькоякісного псевдокласицизму і

якось нагадують вульгарно декоровані недавні московські споруди [...]» (переклад авт.) - так охарактеризував ситуацію у післявоєнному розвитку архітектури А. Насвітіс 1955 році, виступаючи на 2-му засіданні Спілки литовських архітекторів [57 с. 64]. Цей приклад демонструє, що культурний супротив у країнах Балтії проявлявся не лише в публічних дискусіях, а й на професійному рівні архітекторської спільноти ще за радянських часів.

Тож культурологічний дискурс східної і центральної Європи відмінний від західних культурологічних досліджень, що відіграє не останню роль у переосмисленні радянської спадщини. Специфіка країн зосереджується найперше на культурній ідентичності як історичній нормі та є динамічним процесом становлення політики пам'яті [16]. «Пошук втраченого геноциду» - так характеризує історик Євгеній Фінкель регіон. Це, звичайно метафора, але репрезентативна щодо його політики пам'яті - така тенденція зумовлює посилену емоційну насиченість публічного дискурсу та, водночас, може слугувати інструментом переорієнтації уваги з делікатних чи суперечливих аспектів власної історії, зокрема участі у воєнних злочинах [7, с. 39].

Узагальнюючи можемо стверджувати, що конструювання культури пам'яті відбувалося переважно однаковими методами і наративами, зі схожою інтенсивністю, що обумовлено подібними між собою досвідами часів перебування у радянському «східному блоці», або безпосередньо у складі СРСР. Країни переважно йдуть не шляхом пропрацювання минулого і відкритого діалогу, а утримання національної єдності через наратив жертвності в історичній політиці. Крім того, спільним є бажання дистанціюватися від російського історичного наративу і рухатися у сторону євроінтеграції. Проте масштабність останнього пункту дещо відрізняється у колишніх республіках СРСР.

2.2. Популярні стратегії роботи з пам'яттю.

2.2.1 Музеїфікація як стратегія роботи з пам'яттю.

Пам'ять про спадщину може об'єднувати або роз'єднувати людей. В пострадянські часи монументальні об'єкти спадщини, встановлені за часів комунізму, стають об'єктом суперечок щодо розрізнення поняття національної ідентичності [49, с.1]. Оцінювати радянську архітектуру варто зосереджуючи увагу не тільки на фізичній частині, а й просторі сенсів, які вони створюють. Адже це культурні посилення, які несуть ширше соціальне значення. Архітектурні об'єкти функціонують як носії символічного значення, що виходить далеко за межі їхніх утилітарних або естетичних функцій. Водночас, потенціал переосмислення цієї спадщини не обов'язково передбачає її фізичне знищення. Є можливість переоцінювати її як частину культурної спадщини з акцентом на те, як вона використовувалася для пропаганди державної ідеології та створення нових мітів. Один із перспективних напрямів такої трансформації - залучення інструментів креативних індустрій, які здатні переінтерпретувати візуальні й просторові коди радянської епохи, вбудовуючи їх у нові естетичні й змістові рамки сучасності.

Підвладні історичній політиці, музеї виконують функцію простору для соціальних ритуалів і політичних перформансів. Музеї - вдалий комунікаційний майданчик між професійною історіографією та публічною сферою, тим самим вони формують колективну пам'ять і суспільне розуміння минулого. Вони створюють візуальне та просторове середовище, яке передає відвідувачам певні цінності та ідеологічні установки, з можливістю висвітлити певний історичний аспект у позитивному чи негативному, маргіналізованому ключі.

Це стало особливо актуальним після 1989 року в посткомуністичних країнах, де репрезентація історії є предметом політичних дискусій та може викликати суспільний резонанс. Дискусія щодо того, як музеї відбирають (за

АНД) і демонструють артефакти, свідчить про те, що в дослідженні, ймовірно, розглядаються конкретні випадки, коли історичні наративи є предметом суперечок або вшанування. Це може стосуватися представлення артефактів комуністичної епохи та їхньої інтерпретації в ширшому контексті історії Литви [47, с.80].

Про цю країну ми згадали не випадково, адже тут знаходиться Парк Грутас, доволі добре репрезентований приклад музею радянських пам'ятників у полі іноземних досліджень. Цей кейс привертає увагу дослідників завдяки своїй концептуальній та музейній своєрідності, що зумовлює його популярність як об'єкта аналізу. Детальніше аналіз цього прикладу буде представлено у наступному пункті. Парк також популярний серед туристів: Лінара Довидайтите стверджує, що він, як і Музей жертв геноциду у Вільнюсі - поширена рекомендація серед місць, які варто відвідати туристу. Як зазначає Лінара Довидайтите, Литва має багато музеїв комунізму [47, с.81]. Водночас, за її спостереженням, більшість з них мають скромніші експозиції й висвітлюють радянське минуле переважно з антикомуністичних позицій, подаючи цю частину історії як щось зовнішнє або «чуже» для національного наративу. На думку Лінари Довидайтите, це ситуація штучного обмеження історії комунізму відбувається через її витіснення з колективної пам'яті країни.

2.2.2 Трансформація.

Одним із концептуальних інструментів для роботи з пам'ятками ХХ століття є Історична тематична рамка двадцятого століття, розроблена ICOMOS (Twentieth-Century Historic Thematic Framework) [65]. Її доцільно розглянути саме в цьому пункті, оскільки вона безпосередньо стосується питань переосмислення, переінтерпретації та трансформації складної спадщини, зокрема пов'язаної з тоталітарними режимами. Цей підхід дозволяє поглянути на радянські пам'ятки не лише з позицій локального або національного досвіду, а у ширшому історико-культурному та ідеологічному

контексті. Її пропонують використовувати як інструмент роботи з пам'ятками 20 століття, в тому числі із проблематичними і суперечливими наративами минулого століття [60].

Інтерпретація конкретного об'єкту не має бути обмежена локальним наративом і історією його створення, а розглядатися як репрезентацію глобальної парадигми ХХ століття. Відповідно НТФ так само розглядає наративи СРСР в ширшому контексті. Таким чином, об'єкти радянської спадщини можуть інтерпретуватись не лише в рамках національного контексту - як сліди окупації або насадження комуністичної ідеології, - а й у ширшому філософському дискурсі модерності. Це дозволяє осмислювати радянський спадок як частину складної глобальної історії ідей, влади, урбаністичних трансформацій та естетичних режимів. Наприклад, хвиля демонтажів пам'ятників Леніну виходить за межі конкретної республіки або локального конфлікту - вона репрезентує важливий внесок у глобальний деколоніальний дискурс і в переоцінку спадщини тоталітарного ХХ століття.

З часом естетична та практична цінності об'єкта зазнають змін, відповідно відмінною може бути цінність, яку ми надаємо з точки зору ретроспективи об'єкта. Як ми вже виявили, часто ретроспективно радянську спадщину оцінюють як чужу чи ворожу. Але при оцінці нашої контраверсивної спадщини варто враховувати цю динаміку, що потребує від суспільства соціальної амнезії більшої гнучкості.

Насамперед вивчення радянської архітектури допоможе внести ту саму динаміку в переосмисленні і оцінки спадщини. Глобально це так само вносить різноманітність у розумінні (архітектурної) парадигми ХХ століття. Загалом ціннісний розрив дуже характерний для радянської спадщини, це простежується у зміні наративів під час існування СРСР (довоєнна модернізація супорти повоєнного відновлення, візії Леніна, Сталіна, Хрущова та інших лідерів), так і після існування СРСР (комуністичний інтернаціоналізм супроти капіталістичного, більш схильного до національних ідей). Говорячи про кейс кожної пам'ятки окремо, тут також нашаровуються локальні

особливості, такі як матеріали будівництва, архітектори, політична, соціальна, культурна і економічна ситуації [60, с. 6-7].

Складність ситуації потребує не її забуття, а навпаки, більшого розголосу для формування їх культурних послань, які допомагають сформувати власний наратив всередині колишньої республіки. «Коли об'єкти спадщини ... можуть сприйматися не лише як накопичення фізичної колекції, а й як культурні референції, їхнє сучасне значення ... може стати частиною цінності» [60, с.13]. Отже, рамка яку ми сформували звучить так: емоційні суперечки ні в якому разі не є підставою до виключення об'єкту з поля вивчення, або його фізичного знищення.

Історичні будівлі, незалежно визнані вони пам'ятками чи ні, набувають сенсу лише тоді, коли їх активують, визнаючи їхню історичну та естетичну цінність. Це означає стратегію адаптивного повторного використання, яка включає в себе: перепланування внутрішнього простору або горизонтальні та/або вертикальні вставки, віднімання або додавання в структуру будинку, тощо. Незалежно від плану ревіталізації, вона має визнавати зовнішній історичний вигляд будівлі, щоб гармонізувати між її минулим і майбутнім. Серед постсоціалістичного простору є кейс в Албанії, де радянську архітектуру теж вважають формуючою міський ландшафт, проте там немає постколоніального дискурсу. Судячи зі всього, країна ставиться до радянського періоду просто як до історичного періоду. Їхня архітектура того періоду знаходиться у стані занепаду, і ведуться думки щодо її ремоделювання та подальшу адаптацію до сучасних потреб міста [59].

2.3. Приклади втілення стратегії музеєфікації в опрацюванні радянської архітектурної спадщини: гетто-парки.

Цікавий, на нашу думку, спосіб пропонують країни Балтії (Литва) та Угорщина - винесенням пам'ятників з публічного простору та створенням спеціалізованих парків-музеїв. Така практика дістала назву «гетто парки».

Практика бере свій початок з 1980-х років [9]. Два найвідоміших приклади - парк «Мементо» і Угорщині та «Грутас» у Литві. Цей підхід розглядається у сучасних дослідженнях як один із компромісних способів роботи з проблемною спадщиною. Це відбувається шляхом їхньої ідеологічної нейтралізації - пам'ятники більші не присутні ні в контексті свого часу, ні місця; не возвеличуються на п'єдесталах, позбавлені вторинної політичної конотації.

Парк Грутас - це парк-музей під відкритим небом біля міста Каунас у Литві [48]. У парку представлено понад вісімдесят пам'ятників лідерам комуністичної партії, оформлено у стилі соцреалізму та імітує радянський ГУТаб. За словами засновника Віліумаса Малінаускаса він хотів показати «на що здатна диктатура і які інструменти вона використовує для промивання мізків» (переклад авт) [43]. Проте у парку є і більш розважальні елементи, як ось кафе зі стравами того періоду.

Загалом оцінки про парк Грутас суперечливі. Для частини відвідувачів його експозиції становлять надто різке нагадування про жорстокість радянського режиму, що сприймається як надмірно грубе або образливе [43]. Водночас існує і протилежна реакція - для деяких громадян простір парку пробуджує ностальгічні спогади про радянське минуле, зокрема пов'язані з дитинством, соціальними гарантіями чи стабільністю. Така реакція, зумовлена різкою зміною оточуючого середовища, як от політичної ситуації, викликає соластальгію - форму екзистенціального дистресу [29]. Американський дослідник Ф. Гаррісон вбачає суперечність у відображеннях радянської ідеології у візуальній культурі (культурній спадщини) постсоціалістичного блоку та сучасного уявлення цих країн про національну ідентичність. Характер такої суперечливості полягає у втручання і реструктуризації другого першим [49, с. 1].

Відносно концепції соціальної амнезії, парк Грутас є протидією подібних реакцій. Його місія - активно пам'ятати минуле, проте досі в концепції розповіді про радянські часи як про щось «чуже». Разом з тим навіть

у балтійському інтелектуальному середовищі звучать думки, що до радянської спадщини слід підходити менш радикально, зокрема враховуючи художню цінність об'єктів, локальний контекст їх існування та потребу у плюралістичних підходах до політики пам'яті.

Ще одним прикладом підходу «гетто парку» до радянської спадщини є парк пам'яті «Мементо» в Будапешті [58]. Для його аналізу важливо врахувати особливості угорського контексту пам'ятання, в якому переважає розподіл між так званими «гарячими» і «холодними» спогадами [67]. Турай стверджує, що пам'ять про фашизм та пов'язані з ним події, зокрема Голокост, належать до категорії «гарячих спогадів», які залишаються відкритою раною для суспільства - їх складно пробачити або інтегрувати у нарратив примирення. Натомість події, пов'язані зі сталінізмом, у межах цієї концепції «гарячо-холодно» сприймаються як «холодні спогади» або «закриті рани», оскільки їхнє осмислення менш емоційно напружене і часто суперечливе. Це особливо помітно в країнах, таких як Угорщина, де нацистська присутність під час Другої світової війни була сильнішою, ніж роль комуністичної партії, що вплинуло на характер колективної пам'яті.

Іронізація є іншим аспектом, через який парки зазнають критики. Зокрема, Хедвіг Турай критично оцінює парк Грутас, вважаючи рівень іронії щодо радянського минулого надмірним і таким, що може нівелювати глибину критичної рефлексії. Да її думку відзначається що парк в Будапешті вирізняється виваженішим і більш інтелектуалізованим підходом [67, с.101]. Натомість обидва парки пропонують нові моделі роботи з травматичним досвідом: ««Мементо» та «Грутас» через іронічні практики репрезентують соціалістичне минуле як цілком зовнішнє, чуже, яке тимчасово опинилося на території країни, а потім зникло без сліду» [9]. Іронія та навіть сміх у цьому випадку можуть розглядатися як інструменти, що полегшують процес інтерпретації й прийняття складної історії [49, с.5].

Аналогічні парки на території України та інших країн колишнього СРСР не можуть бути ототожені з гетто-парками, описаними вище. Вони

принципово відрізняються від прикладів, наведених вище, адже не є концептуалізованими, ми не вбачаємо в них культурно-мистецької складової. Отже, на теренах України зокрема «виселення» пам'ятників не набуває рис практики гетто-парків.

Ці парки очолюють напрямки темного туризму - практики, яка передбачає відвідування місць, пов'язаних із трагедіями, чи політичними репресіями тощо. Напрямок в перспективі може слугувати важливим інструментом осмислення колективних травм, сприяти формуванню почуття відповідальності за недопущення подібних трагедій у майбутньому, а також підтримувати пам'ять про стійкість і пережитий досвід постраждалих. В етично виваженій формі такий туризм передбачає складну емоційну роботу з боку відвідувача, який свідомо обирає зустріч із місцем трагедії. Разом із тим, практика темного туризму залишається неоднозначною. Часто спостерігається комерціалізація простору пам'яті - від перетворення його на тематичний парк до спрощення й поверхового подання історичних подій, як ми побачили у кейсі парку Грутас. Окремою проблемою є залучення аудиторії, орієнтованої на пошук екстремальних або шокуючих вражень. Існує й небезпека використання місць трагедій у політичних цілях, зокрема як інструментів пропаганди чи мобілізації навколо наративів ресентименту [33].

Висновки до розділу 2

Таким чином, проведений аналіз дозволяє зробити такі узагальнення: політика пам'яті Східної і частково Центральної Європи формувалась відмінно від Західної: на першу країни вплинув досвід перебування у сфері впливу Радянського Союзу. Типовими для регіону є бажання диференціюватися від цього досвіду і нерідко це відбувається шляхом відторження радянського спадку та конструюванням нарративом жертвовності в політиці пам'яті з ціллю формування національної єдності. Водночас залежно від історичного контексту цей процес відрізняється залежно від країни. Наприклад, в Албанії немає глибоких слідів радянського впливу, що створює простір для відсторонення і водночас усвідомлення приналежності архітектурного об'єкту до його історичної епохи.

Проте загалом радянська архітектурна спадщина в пострадянських країнах постає як простір напруженої взаємодії між пам'яттю, ідеологією та культурною ідентичністю. Сучасні стратегії роботи з такою спадщиною - музеєфікація, переосмислення, адаптивне використання свідчать про поступовий перехід від політики забуття до критичної рефлексії. Одна з концептуальних основ для осмислення суперечливої спадщини - Історична тематична рамка ХХ століття (НТФ), яка закликає розглядати пам'ятки не ізольовано, а в глобальному історико-ідеологічному контексті. Це пропозиція складної та багаторівневої інтерпретації, яка дозволяє оцінити радянську архітектурну спадщину як частини модерністського проєкту ХХ століття.

Одним із видів музеєфікації є гетто-парки - простір, куди виносяться пам'ятники тоталітарних (в першу чергу соціалістичного) режимів. Така практика дозволяє нейтралізувати ідеологічно навантажені пам'ятки, таким чином нашаровуючи нові семіотичні значення. Найвідоміші приклади - приклади парку «Грутас» у Литві та «Мементо» в Угорщині. Грутас найбільше демонструє радянський час в іронічному забарвленні, що є частиною пропрацювання минулого. Водночас ці парки породжують низку етичних

питань, пов'язаних із поверховістю, комерціалізацією, десакралізацією пам'яті, перешкоду до деколонізації, темного туризму.

РОЗДІЛ 3. УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ АРХІТЕКТУРНОЇ СПАДЩИНИ: КЕЙСИ ТА ПРАКТИКИ

3.1 Хронологія української політики щодо радянських меморіалів 1991-2025 рр.

Розпад Радянського Союзу у 1991 році відкрив для України еру незалежності та національного самовизначення. Однак ця новознайдена свобода супроводжувалася входом у постколоніальну добу, перед суспільством постала проблема подолання символів радянської/російської влади, глибоко вкорінену у фізичному та культурному ландшафті країни через пам'ятники, топоніми та меморіали.

Усталені події в політиці пам'яті у перші роки незалежності України найбільше формувалися навколо Другої світової війни (переосмислення Великої Вітчизняної у Другу світову) та Чорнобильської катастрофи (особливо з тієї позиції, що гуманітарний бік катастрофи відкрився після відновлення незалежності України). Зовнішня однорідність культурного ландшафту радянської України значною мірою складалася під впливом символіки «Великої Жовтневої соціалістичної революції» та «Великої Вітчизняної війни» [51]. Таке цілеспрямоване формування публічного простору слугувало зміцненню радянської ідеології та придушенню альтернативних наративів української історії та ідентичності. Присутність цих радянських символів у новій незалежній Україні створила складну дилему. Одні розглядали їх як історичні артефакти чи символи спільної історії, інші - як репрезентації гноблення, іноземного панування та історичної несправедливості. Ця напруженість заклала основу для дебатів і дискусій, які розгорнуться протягом наступних десятиліть.

Одна точка зору, яку часто відстоювали ті, хто виступав за збереження пам'ятників, наголошувала на їхній історичній та мистецькій цінності. Вони

стверджували, що ці пам'ятники, незалежно від їхнього ідеологічного походження, є частиною минулого України і повинні бути збережені для майбутніх поколінь. Ця точка зору також резонувала з тими, хто ностальгував за радянською епохою, асоціюючи її зі стабільністю, соціальним добробутом і перемогою у Другій світовій війні. І навпаки, ті, хто виступав за усунення радянських символів, стверджували, що така архітектура уособлює період гноблення, іноземного панування та історичної несправедливості. Вони вказували на Голодомор, голод сталінських часів, який вбив мільйони українців, як на яскравий приклад жорстокості радянського режиму. Ці голоси стверджували, що подальша присутність радянських пам'ятників прославляє тоталітарну ідеологію і перешкоджає зусиллям України у формуванні нової національної ідентичності, заснованої на демократичних цінностях та історичній правді [46].

Андрій Марковський та Ольга Лагутенко вважають, що рух декомунізацій розпочався ще раніше з набуття незалежності, у період Перебудови [55, с.188]. На Заході України, де національна ідентичність та антирадянські настрої були більш вираженими, існував потужний поштовх до демонтажу комуністичних пам'ятників. Ще до офіційного проголошення незалежності України місто Львів у 1990 році вже демонтувало пам'ятник Леніну, що свідчило про бажання регіону дистанціюватися від радянського минулого [23].

Проблемні або контroversійні історичні події, такі як Друга світова війна, вимагають багатошарового підходу до пам'яті. У фокусі мають бути всі українці, які брали участь у війні - незалежно від того, на якій стороні вони опинилися. У цьому контексті пам'ять має охоплювати повний спектр досвіду, без вибіркового ставлення. Водночас важливо наголосити, що не всі елементи історичної пам'яті потребують практик меморіалізації. Вшанування як форма публічного споживання пам'яті передбачає етичний вибір: меморіалізації підлягають лише ті наративи, які сучасне суспільство вважає прийнятними для колективного осмислення та символічного закріплення в просторі.

Першою спробою формування державної політики пам'яті в Україні можна вважати ініціативи, започатковані за президентства Віктора Ющенка. Цей період було актуалізовано низку тем, що тривалий час залишалися на маргінесах публічного обговорення: зокрема, питання Голодомору як геноциду українського народу (акція комеморації «запали свічку» визнання Голодомору на державному рівні актом геноциду), політичних репресій радянського періоду та українського визвольного руху часів Другої світової війни.

Проте найбільш помітні кроки у сфері політики пам'яті почалися з 2014 року, які та набули нової сили з новою силою з початком повномасштабного вторгнення у 2022. З державних інституцій, у компетенції яких є політика пам'яті відносяться:

- Міністерство культури та стратегічних комунікацій України;
- Міністерство у справах ветеранів України (у сферу їхньої відповідальності входять будь-які аспекти вшанування ветеранів, збереження пам'яті про них);
- Український інститут національної пам'яті (УІНП). Створений для пам'ятування проблемних подій 20 століття (напр дослідження голодомору і політ репресій та впровадження комеморації). з 2013 змінили свій вектор на пам'ятування подій сьогодення.

Також до цього процесу з боку галузевої пам'яті відноситься: Міністерство освіти і науки України, Міністерство оборони України, Міністерство закордонних справ України, Міністерство молоді та спорту України.

Найбільш помітний крок який було запроваджено після революції Гідності з переформатування політики пам'яті після 2014 року - прийняття «декомунізаційного пакету». На тлі конфлікту з Росією, український уряд ухвалив низку декомунізаційних законів, спрямованих на викорінення радянської символіки та просування історичної правди. Ухвалений від 15 травня 2015 року, він включав 4 основні закони: «Про засудження

комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів та заборону пропаганди їхньої символіки», «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті», «Про увічнення перемоги над нацизмом в Другій світовій війні 1939–1945 років» та «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» [15]. Ці закони були розроблені за зразком аналогічних антикомуністичних указів в інших країнах Східної Європи, що відображає регіональну тенденцію до поразки з радянським минулим [56, с.3]. Закони про декомунізацію передбачали демонтаж комуністичних пам'ятників (за винятком меморіалів Другої світової війни), перейменування громадських місць, пов'язаних із комуністичними асоціаціями, та відкриття архівів, пов'язаних із радянськими репресіями [15]. Ці заходи мали на меті сприяння більш точному та інклюзивному розумінню української історії. Закони про декомунізацію відіграли важливу роль у переформатуванні публічного простору України та просуванні національного нарративу, який визнає несправедливість радянської доби. Однак вони також зазнали критики з боку деяких кіл, які стверджують, що вони є спробою переписати історію або стерти частину української спадщини. Крім того, з 2014 року та особливо з 2022 року спостерігаються тенденції поживлення обговорень та рефлексій щодо колоніального минулого та комеморації подій сучасності. Ілюстративним кейсом є випадок зі збереженням вигляду стели Донецької області, на якій з'явилися сліди присутності українських військових [36].

Водночас на периферії національної пам'яті залишаються такі історичні події як: Перша світова війна; Українська революція 1917-1921pp; Афганська війна. Наприклад, у сучасному дискурсі важливо уникати радянської термінології, зокрема виразу «воїн-інтернаціоналіст», надаючи перевагу нейтральному формулюванню - «учасник подій в Афганістані». Така лексична корекція є частиною ширшого процесу деконструкції нарративів, успадкованих від радянської історіографії.

Отже, найвпливовіші події новітньої історії, які вплинули на політику пам'яті в Україні такі: Помаранчева революція (2004 р.); революція Гідності (2014р.); повномасштабне вторгнення Росії в Україну (2022 р.). Суперечки навколо конкретних пам'ятників і меморіалів дають цінне уявлення про складність відносин України з її радянським минулим. Ці тематичні дослідження ілюструють різноманітні підходи до символів радянської доби та виклики, пов'язані з примиренням історичної пам'яті з національною ідентичністю.

3.2 Кейси і методи пропрацювання радянської архітектурної спадщини.

3.2.1 Декомунізація, знесення, знищення.

Значна частина декомунізаційних практик в Україні, особливо після подій Революції гідності, викликала критичні реакції з боку представників мистецької та наукової спільноти. Одна з них - знесення і фізичне знищення архітектури з імперськими наративами. Дослідниця пам'яток архітектури Світлана Смоленська стверджує, що процес декомунізації, який розпочався з протестів «Євромайдану», носить стихійний характер і позбавлений правового регулювання та фахового супроводу. Вона критично оцінює руйнування пам'ятників радянським лідерам, а також радянської символіки на будівлях. Особливу стурбованість викликає знищення пам'яток, створених українськими митцями, які у багатьох випадках мали значну естетичну цінність і виходили за межі виключно пропаганди. Критиці піддається й чинне законодавство, наприклад Світлана Смоленська вважає «Закон про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та заборону пропаганди комуністичної їхньої символіки», згаданий вище, таким, якому бракує наукового обґрунтування [64].

Навіть прихильники знесення відмічають його контроверсійну природу методу. Дослідник пам'яток України Віктор Акуленко, який активно

підтримує процес декомунізації, вказує на те, що внаслідок реалізації закону було втрачено чимало творів соціалістичного реалізму високої мистецької якості, авторства знаних майстрів, що мали культурну й історичну цінність [1, с.14].

У 2024 році група українських культурних та архітектурних діячів та науковців, серед яких - антропологиня Анастасія Пілявська, звернулися з відкритим листом до Генеральної директорки ЮНЕСКО [3]. Причина звернення - поспішне рішення Одеської обласної державної адміністрації про демонтаж і зміну статусу 19 пам'яток у центрі Одеси, які знаходяться в межах зони охорони об'єкта Світової спадщини ЮНЕСКО. Автори звернення просять ЮНЕСКО звернутися до Президента України Володимира Зеленського з проханням відкласти ухвалення цих рішень до завершення війни. Це відповідає демократичним процедурам і сприятиме збереженню мультинаціональної культурної спадщини, оскільки історичний центр Одеси став у 2023 році всесвітньою спадщиною ЮНЕСКО. А рішення про знесення було прийнято губернатором Одеси, він не має для цього повноважень, що може мати міжнародно-правові наслідки. Підписанти листа (загалом 152 особи, зокрема імена науковців і культурних діячів) вважають, що подібні рішення мають прийматися не на локальному рівні, а з урахуванням міжнародних зобов'язань України, зокрема в рамках охорони спадщини під егідою ЮНЕСКО. Загалом лист сприйнявся громадськістю негативно [2];[13]. Це свідчить про наявні суперечності між експертним дискурсом і громадськими настроями у питаннях політики пам'яті, що підводить нас до висновку про певні обмеження громадянського суспільства у прийнятті подібних рішень, аби уникнути зайвої емоційності і популізму. Не робити поспіху у питанні переосмислення є одним з ґрунтовних його принципів.

При постановці питання про демонтаж пам'ятнику потрібно враховувати наступні складові. Загалом існують дві складові збереження спадщини:

- художні якості, наприклад, повоєнна відбудова Хрещатика є прикладом в першу чергу української архітектури. Навпроти, пам'ятники Леніну як «індустрія монументів». З часів СРСР існував значний інституційний запит на встановлення пам'ятників Леніну, через що у багатьох громадах діяли спеціалізовані виробничі комплекси Художнього фонду УРСР, які функціонували за принципом фабрик із масового виробництва монументів. [37, с. 2]. Такий підхід призводив до втрати індивідуальності та мистецької цінності цих пам'ятників, а також сприяв втраті контекстуального зв'язку з оточуючим середовищем;
- історичні якості (чи це пам'ятка архітектури, пам'ятка історії, пам'ятка культури-ри абр все відразу), Наприклад, пам'ятник Леніну в Харкові (на площі свободи) - з культурної точки зору має небагато цінності, з архітектурної чи урбаністичної - він добре вписаний в загальне поле ландшафту, задаючи певний ритм простору.

Показовим прикладом трансформації радянського монумента в символ суспільного спротиву є історія пам'ятника Леніну в Києві. Розташований на перетині Хрещатика та бульвару Тараса Шевченка, він став точкою концентрації протестних настроїв ще у червні 2009 року, коли активісти партії «Свобода» пошкодили його обличчя та руку. Того ж року пам'ятник позбавили статусу пам'ятки національного значення, однак зусиллями Комуністичної партії України (нині забороненої) його було відновлено та законсервовано. Небажання влади реагувати на суспільний запит щодо демонтажу пам'ятника трансформувалося у пряму дію протестувальників. Під час Євромайдану, в кінці листопада 2013 року, його облили червоною та кривавою фарбою, а 8 грудня повалили. Подальше розбиття монумента на шматки кувалдами стало актом символічного знищення ленінізму в Україні, і прикладом того, як архітектурні об'єкти можуть стати осердям політичної ідентичності та громадянського протистояння [55, с.189].

На відміну від десятків стандартизованих зображень Леніна по всій Україні та СРСР, пам'ятник у Києві мав унікальний характер. Він був

створений на основі скульптури радянського митця Сергія Меркурова - одного з найвідоміших представників радянського монументального реалізму, відомого своєю співпрацею з владною верхівкою сталінського періоду. Матеріалом слугував полірований червоний граніт - камінь, що мав не лише естетичне, а й символічне навантаження (кров, влада, незламність). Після війни, у 1946 році, її було встановлено у Києві на п'єдесталі заввишки 6,8 м, розробленому архітекторами Олександром Власовим і Володимиром Єлізаровим. Цей пам'ятник поєднував високу майстерність виконання, пропагандистську функцію та візуальний пафос, характерний для соцреалізму. У цьому сенсі він становив не лише політичну, а й художню цінність як зразок тоталітарної естетики, аналогічної до об'єктів, які сьогодні експонуються у тематичних музеях [55, с.190]. Таким чином, недостатнє реагування влади на суспільний запит щодо демонтажу цього об'єкта, з одного боку, і небажання його музейного збереження - з іншого, призвели до втрати артефакту, що міг би бути представлений у спеціалізованому скансені як частина критичного осмислення тоталітарного минулого.

3.2.2.Музеїфікація.

У контексті декомунізації одним із контроверсійних, але практикованих у ряді країн підходів стало винесення ідеологічно насичених об'єктів із публічного простору до спеціальних скансенів чи музеїв пам'яті. Такий варіант дозволяє з одного боку - зберегти об'єкти як історичні артефакти, а з іншого - позбутися їхнього пропагандистського впливу в урбаністичному середовищі. З українських кейсів доречно згадати про парк соціалістичної скульптури в селі Фрумушика-Нова в Одеській області, де розміщені понад 100 демонтованих пам'ятників [38];[4, с.678]. Проте на жаль, в Україні ця стратегія досі не була реалізована повною мірою, попри багаторічні звернення експертної спільноти та громадських ініціатив. Брак політичної волі та вплив зовнішніх чинників унеможливили створення таких інституцій, як це було зроблено, наприклад, у Литві чи Угорщині. Це демонструє структурну

слабкість національної політики пам'яті й відсутність цілісного підходу до роботи зі складною спадщиною.

Існує також позиція, що сама спроба працювати з радянською спадщиною свідчить про певну obsesію нею. У зв'язку з цим іноді доцільним може бути прийняття факту її існування та подальше деколоніального звільнення як правильна стратегія. Такої ж думки дотримується Оксана Довгополова, вона коментує кейс Одеси, хоча її думку можна екстраполювати на загальноукраїнський контекст: «...ми маємо не безкінечно спростовувати російські міфи, а створити іншу оптику. Тому що ми будемо безкінечно міфи спростовувати, а росія буде безкінечно створювати нові» [5]. З огляду на це, зосередження на створенні альтернативних наративів може виявитися більш ефективним підходом, ніж безкінечна деконструкція спадщини минулого, що дозволить перейти від циклу конфронтації до формування нових смислів у колективній пам'яті. Більше того, так як архітектурні стилі радянських часів сприймається інакше від давнішої архітектури, такої як бароко. Через це що ускладнює просування ідеї необхідності збереження та догляду за пам'ятками радянського періоду. Цей фактор може знижувати привабливість таких стилів в очах пересічних жителів.

Більш актуальною ревіталізація є для масивних архітектурних об'єктів, які технічно не так легко музеєфікувати, часом консервація теж не підходить. Для масивних архітектурних об'єктів та є більш актуальна ревіталізація. Однак це провокує суперечки з приводу доречності збереження будівлі та перенесення її з оригінального контексту. Також в умовах повномасштабної війни реставрація звучить не дуже доречною через кількість руйнувань та кінцевої суми на це. «Існує суперечка між автентичністю та колись ворожими імперськими наративами, яка відбувається за досить короткий проміжок часу з початку епохи Незалежності» (переклад авт.) [55, с.187]. Одним з варіантів є закриття чи заміна радянської символіки на будівлях (наприклад, заміна радянського герба на тризуб на Батьківщині мати в Києві). Хоча такий спосіб

неможливий у випадку керамічного оформлення будинків на Хрещатику в Києві.

3.2.3 Символічна трансформація.

Заміна радянської символіки на українську, як це було зроблено на монументі «Батьківщина-мати» в Києві, відкриває окремий важливий сюжет - символічну трансформацію радянських монументів через зміну їхніх візуальних і змістових кодів. Побудований у 1981 році як частина меморіального комплексу «Український державний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років», пам'ятник є прикладом монументального мистецтва соцреалізму: грандіозна скульптура (102 м заввишки, виконана з титанової сталі) демонструє могутню жіночу фігуру з мечем і щитом, на якому до 2023 року був розміщений герб УРСР. Архітектурно та технічно пам'ятник є унікальним - найвища скульптура в Європі, одна з найбільших у світі, створена за складною інженерною технологією, зокрема використанням металевого сплаву з додаванням титану.

Втім, окрім технічної винятковості, пам'ятник тривалий час залишався маркером радянського державного порядку, оскільки його образ, матеріал, стилістика й розташування (на високому березі Дніпра) були підпорядковані репрезентації перемоги СРСР. Переміщення герба УРСР з щита й заміна його на тризуб у 2023 році радикально змінили символічне значення цього об'єкта. Особливою деталлю, що набула нового значення під час повномасштабного вторгнення, стало те, що монумент «Батьківщина-мати» повернутий обличчям на схід, у бік Москви. Ця спрямованість, раніше мало помітна, нині прочитується як символічний жест незламності й протидії агресору. Тепер він перестав бути пам'ятником радянської перемоги та став візуальним уособленням української державності, стійкості та протидії загарбнику. Таким чином, цей випадок демонструє, що навіть без демонтажу або музейного перенесення радянська монументальна спадщина може набувати нового

змісту через точкові символічні зміни, які відображають сучасні цінності та національну ідентичність [55, с.192].

Особливу увагу варто приділити тим випадкам, де об'єкти культури стають не лише історичними пам'ятками, а й осередками суспільної ідентичності. Кінотеатр «Жовтень» у місті Київ є одним із таких прикладів якісного пропрацювання суперечливого минулого шляхом реконструкції. Побудований до Другої світової війни, кінотеатр «Жовтень» отримав свою назву у 1943 році після деокупації Києва на честь Жовтневої революції [21, с. 41-45]. У 2014 році відбулася його перебудова [25], після того як той самий рік будівля зазнала підпалу [14]. Ініціативи з його відновлення, зокрема проєкт «Меценатське крісло», відображають значну громадську активність і важливість кінотеатру як осередку української культурної ідентичності. Таким чином, «Жовтень» є синтезом суперечливої історії із небайдужою громадськістю, що в створило його сучасний новаторський підхід.

Ще одним прикладом нестандартного підходу до радянської спадщини «з гумором» є трансформація колишньої статуї Леніна на заводі «Пресмаш» в Одесі у 2015 році в статую персонажа Дарта Вейдера. Це творче переосмислення радянського монумента відображає не лише почуття гумору, а й прагнення поставити під сумнів традиційний символізм, пов'язаний із цим історичним персонажем.

Формування підходу України до радянської архітектурної спадщини є комплексним питанням, яке передбачає збалансування історичних, громадських і політичних міркувань через наукову та мистецьку призми. Серед науковців існує консенсус щодо стратегії, яка передбачає збереження, переоцінку та освіту громадськості в цьому питанні. Проте суттєва кількість дослідників досі не поділяє цих позицій і навколо сучасних кейсів переосмислення досі з'являється резонанс у наукових колах. Україна повинна здійснити збалансовану переоцінку своєї радянської архітектурної спадщини, враховуючи як її історичну, так і мистецьку цінність, водночас інтегруючи традиційні елементи та сучасний дизайн у післявоєнну реконструкцію та

забезпечуючи громадське розуміння та збереження значущих культурних об'єктів.

Матеріал з сайту Past/Future/Art про кейс переосмислення Алеї слави в Одесі є цінним прикладом сучасних підходів до трансформації радянської меморіальної спадщини в Україні. В рамках проєкту «Лабораторія практик меморіалізації». Алея слави в Одесі, як центральний воєнний меморіал «Великої вітчизняної війни». У 2024 році група українських митців, архітекторів та дослідників розробила ідеї щодо її переозначення, враховуючи сучасний контекст російсько-української війни. Всього було презентовано 5 проєктів [41]. Вхідна частина Алеї слави оформлена стелами з датами 1941 та 1945. Учасники проєкту звертають увагу на необхідність відображення повного хронологічного контексту війни, яка почалася в 1939 році, що є важливим кроком у деколонізації історичної пам'яті. Кейс переосмислення Алеї слави в Одесі демонструє, як публічні простори, навантажені радянською ідеологією, можуть бути трансформовані через залучення громадськості, мистецькі ініціативи та критичний аналіз історичних наративів.

Загалом ревіталізація будівель радянської доби в Україні є нагальним викликом через старіння інфраструктури, соціально-економічний занепад та нещодавні руйнування, спричинені війною. Доцільним є перепрофілювання застарілих промислових і житлових будівель для нового використання - наприклад, під креативні індустрії, багатофункціональні простори або нові житлові комплекси - може стимулювати економічну активність і оновлення міст

Також кожна будівля чи район потребують індивідуальних стратегій, що ґрунтуються на їхній унікальній історії, стані та потребах громади [44].

Мозаїки - унікальна частина українського модернізму. Вони часто розташовані на житлових будинках, зупинках, станціях метро - тобто вбудовані в щоденний досвід мешканців. Вони не є просто елементами декору, а учасниками організації міського середовища. Це робить їх не просто зображеннями, а носіями радянської візуальної ідеології, яку складно

демонтувати без втрати цілісного фрагмента міської тканини. На прикладі мозаїк особливо яскраво можна побачити діяльність свідомої громадянської спільноти. Ці ініціативи ведуть документацію та адвокацію збереження мозаїк, виступаючи проти автоматичного знищення, зокрема в межах декомунізації. Наприклад, проєкт «Soviet Mosaics in Ukraine» (кураторка - Євгенія Моляр, підтримка фонду «Ізоляція»). Це важливий приклад громадської участі у формуванні політики пам'яті, як приклад переосмислення знизу вгору. Мозаїки мають естетичну вартість, урбаністичну функцію, наративну амбівалентність (часто несуть не лише ідеологічні, а й гуманістичні, трудові, освітні мотиви). Це створює простір для м'якого переосмислення - через мистецьке втручання, реконструкцію з поясненням, або документацію в цифровому форматі [31, с.3].

Дослідження авангарду в живописі, проте цю частину можна екстраполювати на архітектуру радянського періоду в цілому. Радянська архітектура містить суперечливі шари ідентичності: вона є частково інтернаціональною (загальні принципи модернізму, конструктивізму, бруталізму), а частково - національною або локально вкоріненою (використання місцевих матеріалів, адаптація до ландшафту, участь українських архітекторів). Тому об'єкт може водночас бути як носієм імперського контролю, так і артефактом місцевої професійної традиції. Для цього потрібно визнавати наявність цих шарів, визнавати їх, зберігати національну традицію. Тут не йдеться про національне привласнення або механічне вилучення об'єктів радянського спадку, а про критичне осмислення. Важливо не лише те, хто створив об'єкт, а як ми його зараз читаємо, інтерпретуємо, залучаємо в нові наративи [50].

Як підкреслює О. Д. Криволап, політика пам'яті та переосмислення радянського спадку повинні починатися не лише з політики чи економіки, а з естетичної площини - оскільки саме радянські візуальні коди залишаються вплетеними в повсякденне життя. Радянська спадщина, особливо в архітектурі та міському просторі, вплетена у повсякденне життя українців

завдяки візуальним кодам, що формують середовище: мозаїки, фасади, декор, монументальні скульптури, які одночасно несуть як художню, так і пропагандистську цінність. Проблема полягає в тому, що культурологія у пострадянському просторі часто використовує застарілі категорії аналізу, що не дозволяють знайти сучасні підходи до інтеграції чи трансформації цієї спадщини. У цьому контексті перспективним напрямом стають практики, пов'язані з переосмисленням через творчі індустрії та мистецькі стратегії. Ефективна робота з радянською спадщиною можлива через трансформацію ставлення до об'єктів, а не лише їхнє фізичне видалення. Такий підхід відкриває шлях не до прямого знищення, а до символічної деконструкції: зміни контексту сприйняття, функції та емоційного наповнення об'єкта. Це дозволяє поєднати збереження історичних форм із розбудовою сучасної демократичної культури, де пам'ять стає не тягарем, а ресурсом для творчої роботи [16].

Тож до радянської архітектурної спадщини України слід підходити з повагою до її історичної та мистецької значущості, визнаючи її складну політичну спадщину. Це передбачає збереження цінних структур, освіту громадськості та інтеграцію цих елементів у ширший культурний наратив України. Залучення громадськості та збалансована переоцінка є важливими для того, щоб ці структури сприяли позитивному розвитку ідентичності та історичної пам'яті України.

Висновки до розділу 3

У цьому розділі ми розглянули український контекст роботи з радянською архітектурною спадщиною через призму локальних кейсів та практик та надали їм оцінку. Загалом в Україні поступово формується критичне ставлення до спадку СРСР, зокрема завдяки зусиллям громадських ініціатив, митців, урбаністів та дослідників, які пропонують альтернативні способи його осмислення.

З подій, що найбільше вплинули на формування політики пам'яті загалом та стратегії щодо радянської архітектури зокрема, можна виділити такі: набуття незалежності України (привід для початку роздумів щодо того, що робити з радянським публічним простором), президентство Віктора Ющенка (визнання Голодомору актом геноциду, пам'ять про репресованих тощо), революція Гідності 2014 року (пожвавлення декомунізаційний рух у структурах влади, кінцево переосмислило Другу світову війну), повномасштабне вторгнення Росії 2022 року (підсилило запит громадянського суспільства на переосмислення радянської спадщини).

З розглянутих нами підходів до роботи з радянською архітектурною спадщиною можна виділити такі: демонтаж, музеєфікація, інший контекст. У той час як одні виступають за видалення радянських пам'ятників через їх зв'язок з тоталітаризмом, інші виступають за їх збереження як історичних та мистецьких артефактів. Ця дискусія посилюється триваючою війною, яка призвела до руйнування багатьох таких споруд. Зокрема дебати навколо пам'ятників на тему Другої світової війни часто зосереджуються на інтерпретації ролі українців у цьому конфлікті. Дехто вважає, що ці пам'ятники вшановують жертви українців, які боролися проти нацистської Німеччини, інші стверджують, що вони увічнюють радянський наратив, який затушовує українську активність і національну ідентичність.

Такі кейси як перебудова кінотеатру «Жовтень» можна назвати вдалими. Найважливіше в них - зміна контексту, художнього образу навколо об'єкта. В

цьому ми вбачаємо секрет такої доброї пристосованості цих об'єктів в культурний ландшафт Києва.

Загалом розгляд радянської архітектури в Україні має ґрунтуватися не лише на логіці демонтажу чи націоналізації, а на багаторівневому переосмисленні - як явища модерністської спадщини, вкоріненої в радянському, але не обов'язково російському наративі. Здорове ставлення до СРСР як сторінки в українській історії настане з того часу, як ми «відпустимо» її і почнемо ставитись до меморіалів як до того, що просто сталося, а не як до катастрофи чи чогось страшного. Повномасштабна війна приносить зворотній ефект та змушує громадськість до гарячкуватих дій, що може призвести до забуття української частини історії СРСР та нашого вкладу в мистецтво радянських часів. Ми маємо віднайти баланс і діалог між науковцями, громадськістю та владою і бажано ставитися до всієї ситуації простіше і з гумором.

Таким чином, український приклад ілюструє складний, але перспективний процес переходу від монолітної ідеологізованої архітектури до динамічного, демократичного міського середовища, відкритого до критичного осмислення та співтворення. Попри існування міжнародних конвенцій щодо охорони культурної спадщини, реальні механізми захисту часто виявляються неефективними або політизованими.

РОЗДІЛ 4. ПРОЄКТ РОБОТИ З АРХІТЕКТУРНОЮ ПАМ'ЯТТЮ.

4.1. Концепція та цілі проєкту

4.1.1. Ідея культурного проєкту. Назва проєкту.

Назва нашого проєкту: «Critical Arcitectural Soviet Evaluation: CASE». Ідеєю проєкту є мистецька резиденція переосмислення радянської архітектурної спадщини. Вона є кейс-майстерєю, яка працює на перетині між мистецтвом, науковими дослідженнями та роботою у громадах. Таким чином вона створює відкриту платформу для переосмислення минулого, критичної роботи з пам'яттю, обговорення і трансформації об'єктів радянської архітектурної спадщини в Україні. Резиденція працює з конкретними кейсами - окремими архітектурними об'єктами, комплексами чи просторами, навколо яких існує суспільний чи професійний запит на переосмислення.

Саме тому цілями проєкту є:

- створити резиденцію, яка буде платформою для співпраці митців науковців, та місцевих мешканців;
- розробити методи і практики залучення локальних громад до процесів вирішення долі суперечливих об'єктів;
- сформуванати нові підходи до інтеграції, трансформації чи переосмислення радянських об'єктів через мистецтво;
- сприяти якісному формуванню культури пам'яті, створювати професійну дискусію про радянську спадщину.

Місія проєкту: Сприяти критичному, демократичному та фаховому переосмисленню радянської архітектурної спадщини, підтримуючи діалог між професіоналами та суспільством для формування якісного публічного простору в Україні.

4.1.2. Формулювання проблеми.

Проблематика, яку покликаний вирішити проєкт така. На сьогодні в Україні відсутній консенсус щодо механізму переосмислення та адаптації радянської архітектурної спадщини. Так само немає вкоріненої інституції, яка би сприяла якісному пропрацюванню минулого, і більшість механізмів, за допомогою яких намагаються відділитися від радянщини, є соціальною амнезією. З наших висновків такий підхід лиш тимчасово сприяє національному згуртуванню, але в довгостроковій перспективі веде до появи конфліктів в українському суспільстві.

Обґрунтування: багато об'єктів, зведених у радянський період, залишаються предметом суспільних суперечок, в тому числі на локальному рівні. До прикладу суспільний резонанс підняло питання збереження мозаїки Алли Горської [18], [40], [19]; Перейменування Арки дружби народів у Києві [35]; Демонтаж пам'ятника Висоцькому у Харкові [17]. Часто «проблемна архітектура» або демонтується без публічної дискусії, або, навпаки, консервується як «нейтральна» пам'ятка, хоча такі несуть в собі ідеологічно навантажені змісти. На території України збереглися тисячі об'єктів радянської архітектурної спадщини - від монументів і меморіалів до цілих житлових районів з унікальною архітектурою. Згідно з даними Українського інституту національної пам'яті, лише в рамках кампанії декомунізації з 2015 по 2021 рік в Україні було демонтовано понад 2 500 пам'ятників радянського періоду, переважно пов'язаних із Леніним та іншими радянськими діячами [6].

Переважно рішення приймаються адміністративно, без публічних консультацій чи комплексного дослідження історичного, соціального та просторового значення об'єкта. Це породжує конфлікти між різними соціальними групами - локальними громадами, фаховими спільнотами, активістами, органами влади. Такий брак діалогу між професійними середовищами та локальними мешканцями та владою часто призводить до спрощених або навіть руйнівних рішень щодо радянських об'єктів. Історична пам'ять, простір, ідентичність та сучасні урбаністичні потреби опиняються у

стані конкуренції, замість того, щоб бути поєднаними у конструктивному процесі.

4.1.3. Формулювання мети проєкту (SMART).

Мета: створення резиденції CASE протягом 9 місяців 2025-2026 рр. Якісне переосмислення щонайменше трьох об'єктів радянської архітектурної спадщини у відносно безпечних регіонах України шляхом залучення щонайменше трьох митців і трьох науковців. Організація не менше ніж дев'яти публічних заходів (дискусій, круглих столів) за участю експертів та місцевих громад, з аудиторією не менше 300 учасників, напрацювання мінімум шести альтернативних сценаріїв трансформації об'єктів, оприлюднення результатів у вигляді виставок, онлайн-архіву та методичних рекомендацій для подальшого використання в інших містах України.

4.1.4 Цільові групи проєкту.

Сегменти цільової аудиторії (учасники резиденції):

- місцеві громади. Під такими розуміються безпосередньо мешканці міст та селищ, де розташовані об'єкти дослідження. Очікується, що вони братимуть участь в обговоренні - круглому столі щодо розроблених митцями проєктів переосмислення об'єктів, розташованих у їхніх громадах;
- архітектори, урбаністи, художники, куратори, які хоуть переосмислити радянську пам'ятку архітектурі у своїй громаді. Вони є безпосередніми учасниками резиденції. Під час резиденції вони обиратимуть об'єкти з їхніх громад, обґрунтовуватимуть свій вибір, в подальшому проведуть аналіз обраних об'єктів, та розроблятимуть сценарії трансформації. Також їхня присутність необхідна на всіх етапах публічних обговорень;
- академічна спільнота: дослідники, історики, культурологи. Спеціалісти у галузі культури пам'яті та деколоніальних студій. Вони будуть поєднані з учасниками резиденцій у пари або групи для надання експертних знань,

підготовка аналітичних матеріалів, розробки проєкту переосмислення. Їхня участь також передбачена у публічних заходах.

Інші сегменти цільової аудиторії:

- широка публіка, зацікавлена у переосмисленні історії та простору;
- мистецька спільнота: художники, куратори, представники незалежних культурних ініціатив;
- молодь та активісти: локальні та загальноукраїнські ініціативи, студент(к)и.

Зацікавлені сторони проєкту (стейкхолдери). До таких ми відносимо: органи місцевого самоврядування; міністерства/організації/фонди, причетні до політики пам'яті України: УКФ, Український інститут національної пам'яті, Міністерство культури та інформаційної політики України; професійні спільноти архітекторів, урбаністів, істориків та недержавні культурні та дослідницькі організації і фонди (БФ «Відродження», фонд «Ізоляція»); громадянське суспільство.

4.1.5 Завдання проєкту.

Виходячи з усього зазначеного вище, завданнями проєкту є:

- напрацювати пул митців і науковців, провести опен-кол і відібрати учасників;
- створити комунікаційну стратегію для проєкту;
- дослідити запропоновані об'єкти (архіви, історичний контекст, символічне та функціональне значення);
- організувати публічні дискусії та круглі столи участю громад, експертів та митців;
- розробити кілька сценаріїв для кожного кейсу (збереження, адаптація, художнє втручання, трансформація);
- візуалізувати та презентувати напрацьовані рішення.

4.1.6. Робочий план виконання проекту (діаграма Ганта).

План за діаграмою Ганта:

Рік	2025						2026		
Квартал	3			4			1		
Місяць	1	2	3	1	2	3	1	2	3
Завдання 1 Створити комунікаційну стратегію для проекту	█	█							
Етап 1. Набір комунікаційної команди, долучення партнерів проекту	█								
Етап 2. Створення комунікаційної стратегії проекту		█							
Етап 3. Публічний анонс проекту та відкриття open call для учасників арт-резиденції		█							
Завдання 2 Напрацювати пул митців і науковців, провести open-col і відібрати учасників			█	█					
Етап 1. Відбір учасників арт-резиденції			█						
Етап 2. Прийом учасників у резиденції, їхнє знайомство, розміщення, адаптація				█					
Завдання 3 Дослідити запропоновані об'єкти				█	█	█			
Етап 1. Проведення навчальної частини резиденції				█					
Етап 2. Проведення дослідницької частини резиденції					█	█			
Завдання 4. Організувати публічні дискусії та круглі столи участю громад, експертів та митців					█	█			
Етап 1. Відбір модераторів подій, анонс подій для громад					█				
Етап 2. Проведення круглих столів та публічних дискусій							█		
Завдання 5. Розробити кілька сценаріїв для кожного кейсу							█	█	
Етап 1. Генерація ідей							█		
Етап 2. Розробка мистецьких проєктів (від 3 шт на кожен об'єкт)							█	█	
Етап 3. Продакшн основного проєкту переосмислення								█	
Завдання 6. Візуалізувати та презентувати напрацьовані рішення									█
Етап 1. Монтаж виставки-підсумку резиденції									█
Етап 2. Збирання відгуків учасників і цільової аудиторії									█
Етап 3. Звітування та оцінка проєкту									█

4.2. Методи адаптації та трансформації архітектурної спадщини для резиденції «CASE»

Розробка концепції. CASE - це міждисциплінарна резиденція та кейс-майстерня, що створює простір для відкритого, професійного та громадського обговорення окремих об'єктів радянської архітектурної спадщини в Україні. Проєкт фокусується на розробці нових підходів до роботи з такими об'єктами

- не лише через декомунізацію чи збереження, а й через їхнє осмислення, трансформацію, адаптацію або художнє переосмислення.

Методи/інструменти/компоненти проєкту:

Case-study. На резиденцію можуть податися митці та науковці, які мають подати об'єкт зі своєї громади, що створює суспільний резонанс та потребує переосмислення обираються конкретні об'єкти. На основі цього формується співпраця науковця і митця, які досліджують його історію, архітектурні особливості, ідеологічні змісти та розробляють проєкти переосмислення, який пропонується для об'єкта.

Публічна дискусія. Важливим аспектом платформи є прозорість та діалог із громадою. Частиною резиденції є організація відкритих круглих столів, лекцій, панельних дискусій із залученням архітекторів, істориків, урбаністів, мисткинь/митців, громадських діячів. Окрема увага приділяється участі локальних мешканців та голосам спільноти.

Майстерня переосмислення. В ході резиденції буде пророблена робота над пропозиціями: концепти адаптації, трансформації, осмислення чи консервації об'єкта.

Орієнтовний бюджет проєкту резиденції «CASE»:

- Координація проєкту (менеджер, адміністратор, бухгалтер) 18 000
- Дослідницька робота (архіви, експерти, історики) 6 000
- Гонорари експертів та модераторів дискусій 9 000
- Гонорари митців (розробка концепцій, інтервенції) 9 000
- Витрати на локальні майстерні та воркшопи (оренда, обладнання, логістика) 12 000
- Виставкові та презентаційні витрати (друк, монтаж, простір) 10 000 євро;
- Документація, фото- та відеозйомка 4 000 євро;
- Розробка онлайн-платформи / архіву 5 000 євро;
- Дизайн та верстка публікацій 3 000 євро;
- Витрати на комунікацію (соцмережі, промо, графіка) 3 000 євро;

- Транспортні та побутові витрати (поїздки у міста кейсів) 4 000 євро;
  - Непередбачені витрати 2 000 євро.
- Загальний бюджет складає 85 000 євро.

4.3. Очікувані результати та потенційний вплив

4.3.1 Продукт та результати.

Продуктом проекту є:

- мистецька резиденція-майстерня переосмислення радянської спадщини; 3–5 опрацьованих кейсів радянської архітектурної спадщини - дослідження та пропозиції проектів (до них та щонайменше 3 альтернативних сценарії на кожен об'єкт);
- щонайменше 9 публічних заходів у форматі круглий стіл/публічна дискусія; друкована або цифрова публікація з аналітичними та візуальними матеріалами;
- створення мистецької виставки у підсумку резиденції;
- створення медіакампанії з висвітленням процесу та результатів (публікація усіх кроків створення проекту переосмислення у ході резиденції).

Очікувані результати - зміни, яких досягнуто безпосередньо після завершення проекту: підвищення обізнаності локальних громад щодо історії та можливостей переосмислення радянської спадщини та їхньої участі у прийнятті рішень щодо власного публічного простору; провокація фахової та міждисциплінарної дискусії навколо пам'яток радянської доби; підготовка прикладних рішень, які можуть бути впроваджені у відповідних містах; розробка методології та кейсів, розповсюдження їх у якості прецедентів і точок опори для інших громад України.

Довготривалими результатами є: формування нової культури роботи з радянською спадщиною в Україні - від сліпого знесення чи збереження до осмисленого переосмислення; підвищення обізнаності публічного простору про культуру пам'яті; використання напрацьованих на резиденції рішень іншими містами, органами місцевого самоврядування, інституціями; створення умов для подальших мистецьких, урбаністичних та меморіальних проєктів на базі напрацьованих кейсів; закріплення демократичних практик пам'яті у міському середовищі.

Висновки до розділу 4.

Проект «CASE» — це новаторська мистецько-дослідницька ініціатива, яка відповідає на одну з найбільш актуальних культурних і соціальних проблем сучасної України — складне ставлення до радянської архітектурної спадщини. Проект обґрунтовано виходить з розуміння, що спрощені чи адміністративні підходи до таких об'єктів здебільшого не вирішують проблему, а лише загострюють її, породжуючи нові конфлікти. CASE пропонує альтернативну модель — критичне, публічне, міждисциплінарне та локально залучене переосмислення радянських архітектурних кейсів через поєднання мистецтва, науки та громади.

Проект має чітко сформульовану місію, релевантну сучасним викликам у сфері пам'яті та культурної політики, ґрунтовно розроблену проблематику, амбітну, але вимірювану SMART-мету, а також широке коло залучених цільових груп — від митців і дослідників до місцевих громад і органів влади. Важливою рисою концепції є її гнучкість: CASE не пропонує єдиного шаблону для поводження з радянською спадщиною, натомість створює простір для розмаїття підходів — від адаптації до художніх інтервенцій.

Таким чином, розділ демонструє високу продуманість проекту, його соціальну та професійну релевантність, потенціал до сталого впливу на політику пам'яті в Україні, а також інтеграцію локального та експертного знання в роботі з проблемною архітектурною спадщиною.

ВИСНОВКИ

У процесі дослідження способів переосмислення радянської архітектурної спадщини для сучасної України було виконано такі завдання:

Визначено поняття «спосіб переосмислення». В роботі під цим розуміється конкретний підхід або метод, за допомогою якого сучасне суспільство пропрацьовує травматичний досвід минулого - в нашому випадку радянських часів. В контексті нашого дослідження це переосмислення радянських архітектурних об'єктів. Головною метою передбачається змінення їхнього сприйняття, функції чи значення в міському та культурному середовищі. З практик, які використовуються в українському суспільстві нами були визначені наступні: демонтаж, адаптація, переозначення, збереження, трансформація або музеєфікація тощо. На основі проведеного аналізу визначено, що робота з минулим в цілому має різні підходи: пропрацювання минулого, соціальна амнезія, доколоніальний підхід. Також вона завжди відображається у історичній політиці та політиці пам'яті.

В роботі специфіка радянської архітектурної спадщини розуміється як така, що, на відміну від об'єктів інших формацій, має амбівалентну природу, пов'язану з неоднозначним сприйняттям радянського часу. Складність даного культурного феномену визначено нами через поєднання художньої, урбаністичної, соціальної та ідеологічної цінності. Водночас зазначені суперечливі наративи: від символів імперської влади до прикладів видатного мистецького й інженерного задуму. Це дозволяє визначити комплексний характер радянської архітектурної спадщини як особливо чутливий до процесів декомунізації, деколонізації й оновлення національного наративу. В цілому ідея радянського містобудування здійснювалося централізовано й було підпорядковане ідеологічним завданням: розгортався план монументальної пропаганди; орієнтованість на масове соціалістичне житло та індустріальну функціональність. Натомість у сучасності ці завдання трансформуються до децентралізації, та орієнтацію на мешканців міста.

В контексті дослідження було розглянуто і проаналізовано міжнародний досвід переосмислення радянської тоталітарної спадщини. Особливу увагу ми приділили стратегії створення гетто-парків, для аналізу були обрані приклади з Литви та Угорщини, які демонструють ефективність цієї стратегії. Це дозволяє винести ідеологічно навантажені об'єкти з публічного простору, зберігаючи їх для історичної рефлексії. Цей досвід засвідчує, що поєднання фізичного перенесення, символічних змін і культурного діалогу дозволяє мінімізувати конфлікти пам'яті.

Виявлено основні стратегії переосмислення радянських об'єктів у міському просторі та проаналізовано їх використання. Зазначені стратегії включають демонтаж, реконекстуалізацію, мистецькі інтервенції, функціональну адаптацію та музеєфікацію. Кожен з підходів має свою сферу застосування, залежно від культурної, символічної та функціональної ваги об'єкта. Особливо важливо, що критичне осмислення не обмежується знесенням, а передбачає роботу зі зміною значень та відкриттям простору для дискусії. Український контекст практик переосмислення радянської спадщини у тому числі формується під впливом російсько-української війни. В певних аспектах це ускладнює процес переосмислення в аспекті безпекових питань та емоційної реакції громадськості. Українські приклади варіюються від радикальних актів повалення (як у випадку пам'ятника Леніну в Києві тощо) до точкових змін символіки (як на монументі «Батьківщина-мати»), а також включають громадські ініціативи зі збереження окремих об'єктів (зокрема, мозаїк) та мистецькі інтервенції. Ці практики підкреслюють зростаюче значення локальних голосів і креативних стратегій у формуванні політики пам'яті.

Сформульовано авторське бачення найбільш ефективних способів переосмислення радянської архітектурної спадщини, враховуючи залежність стратегій від контексту. Базуючись на дослідженні, ми вважаємо, що найбільш дієвими є поєднані підходи, які враховують історичну, естетичну та соціальну специфіку об'єкта. Умовно проблематичні об'єкти з низькою художньою і

культурною/історичною якістю потребують демонтажу чи музеєфікації, тоді як об'єкти з високою мистецькою цінністю - реконекстуалізації чи музеєфікації. Водночас мистецькі інтервенції й адаптація до нових функцій можуть надати простору нового життя, стимулюючи суспільний діалог і формуючи оновлену міську ідентичність. Ефективне переосмислення такої спадщини полягає не в механічному вилученні чи привласненні, а в критичному аналізі, що враховує її естетичну, культурну та політичну складність. На нашу думку, особливу увагу слід приділяти роботі з візуальними кодами, які залишаються інтегрованими в українське міське середовище (від фасадів до мозаїк), і здатні стати інструментом творчої деконструкції, а не тільки джерелом історичної напруги. Такий підхід відкриває можливості для формування сучасної культурної суб'єктності України, у якій пам'ять про радянське минуле стає ресурсом розвитку, а не бар'єром для пропрацювання минулого. Збереження цінних архітектурних структур, активне залучення громад і включення цих об'єктів у сучасний наратив сприятиме зміцненню національної ідентичності та формуванню відповідальної політики пам'яті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акуленко В. І. (2019) Демонтаж ленінського плану монументальної пропаганди // Репозитарій Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. URI: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/32648> (дата звернення: 21.02.2025).
2. Борчук М. Одеський лист до ЮНЕСКО і постколоніальний синдром. New Voice. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/odesa-yunesko-televeduchamiroslava-barchuk-pro-skandalniy-list-v-italiyskomu-vidanni-50463739.html> (дата звернення: 12.05.2025).
3. Відкритий лист інтелектуалів до ЮНЕСКО щодо захисту культурної спадщини Одеси. – 21 жовтня 2024 р. – Режим доступу: <https://www.kyivpost.com/opinion/42281>
4. Ведибіда Б. О. Парки пам'ятників соцреалізму: музеєзнавчий аспект. Науковий вісник Національного музею історії України. 2019. № 4. С. 675–693. URL: <https://visnyk.nmiu.org/index.php/nv/article/view/347/314> (дата звернення: 13.05.2025).
5. Воробйова А., Семенюк К., Довгополова О. Новий погляд на Одесу: деколоніальна оптика в мапуванні особистих історій. Mistosite. URL: <https://mistosite.org.ua/en/articles/novyiy-pohliad-na-odesu-dekolonialna-optyka-v-mapuvanni-osobystykh-istorii> (дата звернення: 13.05.2025).
6. В'ятрович заявив про фактичне завершення декомунізації в Україні. // УНІАН.–URL: <https://www.unian.ua/politics/2390440-vyatrovichzayaviv-pro-faktichne-zavershennya-dekomunizatsiji-v-ukrajini.html> (Дата звернення: 10. 04. 2025)
7. Гайдай О. (2015) Радянська спадщина в політиці пам'яті та свідомості населення України (1991–2014 рр.): на матеріалах Вінницької, Житомирської, Черкаської та Полтавської областей : дис канд. іст. наук. Інститут історії України НАН України. URL:

http://history.org.ua/LiberUA/HaydayDis_2015/HaydayDis_2015.pdf (дата звернення: 21.02.2025).

8. Глобус. – 1928. – № 17 // Цифрова бібліотека історико-культурної спадщини. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_ir/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_G&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=00007156/17 (дата звернення: 21.02.2025).

9. Гетто-парки//Past / Future / Art. (б. д.) Глосарій: URL: https://pastfutureart.org/glossary/#Ghetto_Parks (дата звернення: 21.02.2025).

10. Гусев, М. О. Архітектурний простір міста // Сучасні проблеми архітектури та містобудування. – 2016. – Вип. 43, ч. 1. – С. 124–128. – URL: [https://repository.knuba.edu.ua/server/api/core/декоммарples\]bitstreams/801a6e9e-6467-417c-9659-818bd5a0f213/content](https://repository.knuba.edu.ua/server/api/core/декоммарples]bitstreams/801a6e9e-6467-417c-9659-818bd5a0f213/content) (дата звернення: 13.05.2025).

11. Деколонізація//Past / Future / Art. (б. д.) Глосарій. URL: <https://pastfutureart.org/glossary/#Decolonization> (дата звернення: 21.02.2025).

12. Депозит пам'яті//Past / Future / Art. (б. д.) Глосарій. URL: https://pastfutureart.org/glossary/#Deposit_of_Memory (дата звернення: 21.02.2025).

13. Дрозда А. Лист до ЮНЕСКО щодо Пушкіна в Одесі – абсолютно безцеремонна і цинічна маніпуляція. Zahid.net. URL: https://zaxid.net/list_do_yunesko_shhodo_pushkina_v_odesi__absolyutno_betzseremonna_i_tsinichna_manipulyatsiya_n1596345 (дата звернення: 12.05.2025).

14. Киянам показали, як виглядатиме спалений кінотеатр "Жовтень" після реконструкції. ТСН. URL: <https://tsn.ua/foto/kiyanam-pokazali-yak-viglyadatime-spalenyi-kinoteatr-zhovten-pislya-rekonstrukciyi-436233.html?g=article&m=384752964> (дата звернення: 13.05.2025).

15. Короленко Б., Майоров М., Каретніков І. Декомунізація назв населених пунктів та районів України: підстави, процес, підсумки // Місто: історія, культура, суспільство. – URL:

<https://old.uinp.gov.ua/page/dekomunizatsiya-nazv-naselenikh-punktiv-ta-raioniv-ukraini-pidstavi-protses-pidsumki> (дата звернення: 13.05.2025).

16. Криволап Д. Можливості та обмеження культурології для переосмислення радянської спадщини // Українські культурологічні студії. – 2021. – С. 24–26. – URL: <https://ucs.knu.ua/article/view/2270/1961> (дата звернення: 13.05.2025).

17. Лобанюк Д. У Харкові не планують зносити пам'ятник Висоцькому. Українська правда. URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/pam-yatnik-visockomu-u-harkovi-ne-rekomenduyut-demontovuvati-307331/> (дата звернення: 05.03.2025).

18. Мозаїчне панно Алли Горської на будівлі ресторану «Вітряк» має бути збережене спільними зусиллями міської влади, власника та громадськості. Офіційний портал Києва. URL: https://kyivcity.gov.ua/news/mozachne_panno_alli_gorsko_na_budivli_restoranu_vitryak_maye_buti_zberezhene_spilnimi_zusillyami_misko_vladi_vlasnika_ta_gromadskosti/ (дата звернення: 05.03.2025).

19. Моляр Є. Чим цінна мозаїка «Вітер» неподалік ВДНГ, яку закрили логотипом ресторану?. Хмарчос. URL: <https://hmarochos.kiev.ua/2017/05/26/chim-tsinna-mozayika-viter-nepodalik-vdng-yaku-zakrili-logotipom-restoranu/> (дата звернення: 05.03.2025).

20. Монументальна пропаганда//Past / Future / Art. (б. д.) Глосарій URL: https://pastfutureart.org/glossary/#Monumental_Propaganda (дата звернення: 21.02.2025).

21. Овсіюк О. Кінотеатри як вид міського дозвілля та засіб інформаційного впливу на населення м. Києва (1941–1945) // 65 киевознавців. Книжковий доробок (2000–2025) : бібліогр. покажчик / М-во культури та стратегічних комунікацій України, Нац. іст. б-ка України ; упоряд., фото, макет І. С. Однопозов ; ред. О. В. Литвин, Н. Г. Вошецька ; кер. проєкту Н. О. Волошінська ; відп. за вип. І. Е. Дяченко. – Київ, 2025. – С. 36–37. – 56 с. : іл. URL:

<https://omeka.nibu.kyiv.ua/files/original/6a2d705aeae66aa1b10f3d885991f5ea76a665d8.pdf> (дата звернення: 13.05.2025).

22. Парфан Н. Міста, яких не було: історія радянської урбаністичної утопії. Україна Модерна. 2013. С. 333–350. URL: <https://utppublishing.com/doi/pdf/10.3138/ukrainamoderna.20.333> (дата звернення: 06.03.2025).

23. Переосмислення радянського минулого і деколонізація / лекторка: Дарія Гірна // Платформа "Культурний проект". – URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Htee4PXG-Hs> (дата звернення: 13.05.2025).

24. Пивоваров С., Спірін Є. Путін написав статтю про Другу світову війну. Babel, 19 червня 2020. URL: <https://babel.ua/texts/45659-putin-napisav-stattyu-pro-drugu-svitovu-viynu-v-yakiy-zaklikav-ne-perekruchuvati-istoriyu-ale-sam-bagato-chogo-perekrutiv-poyasnyuemo-spirayuchis-na-fakti-yak-bulo-naspravdi> (дата звернення: 13.05.2025).

25. Проект: Кінотеатр "Жовтень" // АІММ – архітектурна компанія. – URL: <https://aimm-group.com/projects/project-cinema-zhovten> (дата звернення: 28.04.2025).

26. Пропрацювання минулого//Past / Future / Art. (б. д.) Глосарій URL: https://pastfutureart.org/glossary/#Working_Through_the_Past (дата звернення: 21.02.2025).

27. Салтівка: залізобетонна стіна, настроїй постапокаліпсису та ЖКГ-арт. Прогулянки Харковом. «Люк». URL: <https://lyuk.media/city/taking-a-stroll-saltivka/> (дата звернення: 22.04.2025).

28. Сенюра О. В. (2015) Чинники трансформації соціального простору міста в соціологічному дискурсі // Грані, № 18(8), С. 62–68. URL: <https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/271/258> (дата звернення: 21.02.2025).

29. Соластальгія//Past / Future / Art. (б. д.) Глосарій. URL: <https://pastfutureart.org/glossary/#Solastalgia> (дата звернення: 21.02.2025).

30. Соціальна амнезія//Past / Future / Art. (б. д.) Глосарій. URL: https://pastfutureart.org/glossary/#Social_Amnesia (дата звернення: 21.02.2025).
31. Стьопкина Ю. Мозаїки радянського періоду у просторі сучасного Києва: магістерська робота. – Київ, 2016. – URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/9126> (дата звернення: 13.05.2025).
32. Театр одного диктатора. ISW про абсурдне «победобесіє» Путіна 9 травня і його спроби «продати» росіянам захоплення крихітних сіл. НВ, 10 травня 2024. URL: <https://nv.ua/ukr/world/countries/putin-9-travnua-na-paradi-uden-peremogi-povtoriv-absurdni-promovi-pro-nacizm-novini-rosiji-50417071.html> (дата звернення: 13.05.2025).
33. Темний туризм//Past / Future / Art. (б. д.) Глосарій. URL: https://pastfutureart.org/glossary/#Dark_Tourism (дата звернення: 21.02.2025).
34. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua/> (дата звернення: 23.01.2025).
35. У Києві проводять демонтаж пам'ятника Переяславській раді біля колишньої Арки дружби народів. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-pereyaslavska-rada-demontazh-kyiv/32927474.html> (дата звернення: 05.03.2025).
36. Успішні комеморативні практики в Україні // Платформа "Культурний проект". – URL: <https://www.youtube.com/watch?v=3C6iDgkCCUM> (дата звернення: 13.05.2025).
37. Фогель З. Індустрія монументів. Культура і життя. 1971. 5 вересня. 4 с.
38. Фрумушика-Нова. Центр етнографічного, сільського зеленого туризму і сімейного відпочинку /[Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://frumushika.com/>(дата звернення 20.04.2025)
39. Харків — залізобетон: як з'явився неофіційний логотип міста. Гвара Медіа, 10 травня 2024. URL: <https://gwaramedia.com/kharkiv-zalizobeton-iak-z-iavyvsia-neofitsiynuu-lohotyp-mista/> (дата звернення: 13.05.2025).

40. Челяк О. У Києві виставили на продаж ресторан, на якому збереглася унікальна мозаїка Алли Горської. Суспільне Культура. URL: <https://suspilne.media/culture/811681-u-kievi-vistavili-na-prodaz-restoran-na-akomu-zberiglasa-unikalna-mozaika-alli-gorskoi/> (дата звернення: 05.03.2025).
41. Чи можливе переозначення Алеї Слави? // Минуле / Майбутнє / Мистецтво: платформа культури пам'яті. – URL: <https://pastfutureart.org/odesa-case/> (дата звернення: 28.04.2025).
42. Adorno T. W. (1986) What Does It Mean to Work Through the Past? URL: https://www.sas.upenn.edu/~cavitch/pdf-library/Adorno_MeaningOfWorkingThrough.pdf (Accessed: 21.02.2025).
43. Anusaite V. Welcome to Stalin World!. ABC News. URL: <https://abcnews.go.com/International/story?id=3591453&page=2> (date of access: 05.03.2025).
44. Buravchenko S., Bigaj P., Wyszacki K., Sztabińska-Kałowska P. Methods of Regeneration of Damaged Historical Buildings // International Journal of Conservation Science. – 2024. – Vol. 15, Special Issue 1. – P. 169–184. – URL: https://ijcs.ro/public/IJCS-24-SI_14_Buravchenko.pdf (дата звернення: 13.05.2025).
45. Burke, Peter. Social Memory and Social Amnesia. YouTube, 18 жовтня 2021. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=htCf4z3govo> (дата звернення: 13.05.2025).
46. Davies K. M. Moscow's opposing attitudes toward Soviet past shape two different futures. Kyiv Independent. URL: <https://kyivindependent.com/kyiv-moscows-opposing-attitudes-toward-soviet-past-shape-two-different-futures/> (date of access: 10.04.2025).
47. Dovydaitytė, L. Which Communism to Bring to the Museum? A Case of Memory Politics in Lithuania // Vytautas Magnus University. – P. 80–86. – URL: <https://portalcris.vdu.lt/server/api/core/bitstreams/5dbd69e5-e2eb-4e9a-9a4d-d2ddd7659211/content> (дата звернення: 13.05.2025).

48. Gruto parkas/ [Elektronic resource]: Park Grutas. Official site. – Access mode: <http://grutoparkas.lt> (access date:04.01.2025).
49. Harrison, F. W. Reviving Heritage in Post-Soviet Eastern Europe: A Visual Approach To National Identity. – URL: <https://ojs.lib.uwo.ca/index.php/uwoja/article/view/8920/7114> (дата звернення: 13.05.2025).
50. Koliastruk O. Re-Ukrainization of Avant-Garde Art as a Process of Identification of Ukrainian Cultural Heritage // Scientific Papers of the Vinnytsia Mykhailo Kotsyiubynskyi State Pedagogical University. Series: History. – 2022. – № 40. – С. 51–58. DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2022-40-51-58> (дата звернення: 13.05.2025).
51. Kravchenko V. Fighting Soviet Myths: The Ukrainian Experience. Harvard Ukrainian Studies. Vol. 34, no. 1-4. P. 447–484. URL: <https://www.husj.harvard.edu/articles/fighting-soviet-myths-the-ukrainian-experience> (date of access: 12.03.2025).
52. Kruk S. Semiotics of Visual Iconicity in Leninist Monumental' Propaganda. URL: https://www.researchgate.net/publication/240697265_Semiotics_of_visual_iconicity_in_Leninist_monumental'_propaganda (Accessed: 21.02.2025).
53. Kundera, M. The Tragedy of Central Europe / Milan Kundera // New York Review of Books. – 1984. – Vol. 31, № 7. – P. 33–38. – URL: <https://ru.scribd.com/doc/254513914/Kundera-Milan-The-Tragedy-of-Central-Europe> (дата звернення: 13.05.2025).
54. Ludwig, C. (2016). From bricks and mortar to social heritage: planning space for diversities in the AHD. International Journal of Heritage Studies, 22(10), 811–827. <https://doi.org/10.1080/13527258.2016.1218909> (дата звернення: 13.02.2025).
55. Markovsky A., Lagutenko O. Restoration, revitalization or liquidation: strategies of attitude to cultural heritage. International journal of conservation

science. 2024. Vol. 15, no. 1. URL: <https://doi.org/10.36868/IJCS.2024.SI.15> (date of access: 13.05.2025).

56. Marples D. R. Decommunization, Memory Laws, and “Builders of Ukraine in the 20th Century”. *Acta Slavica Iaponica*. 2018. Vol. 39. P. 1–22. URL: <https://src-h.slav.hokudai.ac.jp/publicn/acta/39/pp.%201–22.pdf> (date of access: 02.05.2025).

57. Mankus M. Socialist Postmodernism. The Case of the Late Soviet Lithuanian Architecture. *Architecture and Urban Planning*. 2017. Vol. 1, no. 13. P. 64. URL: <https://doi.org/10.1515/aup-2017-0009> (date of access: 13.05.2025).

58. Memento Park/ [Electronic resource]. – Access mode: <https://www.mementopark.hu/en/sights/?lang=hu> (access date: 16.04.2025).

59. Papa D., Kavaja D. Conservation of Soviet Architecture heritage in Albania. The survey of Kashar Radio Station. *Interdisciplinary Journal of Research and Development*. 2019. Vol. 6, no. 2. P. 146–161. URL: <https://doi.org/10.56345/ijrdv6n210> (date of access: 01.05.2025).

60. Petrulis, V., Doğan, H. A., Bliudžius, R. Тривожні цінності: історична тематична рамка як інструмент боротьби з радянською архітектурною спадщиною. Литва. – URL: <https://doi.org/10.3390/buildings13020424> (дата звернення: 13.05.2025).

61. Rudovska, M. Expired Monuments: Case Studies on Soviet-era Architecture in Latvia through the Kaleidoscope of Postcolonialism // *Kunstiteaduslikke Uurimusi*. – 2012. – Vol. 21. – P. 76–93. – URL: https://www.researchgate.net/publication/292828460_Expired_Monuments_Case_Studies_on_Soviet-era_Architecture_in_Latvia_through_the_Kaleidoscope_of_Postcolonialism (дата звернення: 13.05.2025).

62. Savickis, P. (1970) *Jaunakais latviesu padomju telnieciba (Paligmaterials lektoriem) (News of Soviet Latvian Sculpture [Manual for Lecturers])*. Riga: Latvijas PSR Zinatnu biedriba.

63. Smolenska S. (2024) Kharkiv in the 1920s–1930s as the Capital of Victorious Modernism // DOCOMOMO Journal. No. 70. DOI: <https://doi.org/10.52200/DOCOMOMO.70.02> (Accessed: 21.02.2025).

64. Smolenska S. Ukraine: The Destruction of the Soviet Heritage // Heritage at Risk. – Published: Sep 11, 2018. – 3 p. DOI: <https://doi.org/10.11588/HR.2015.0.51912> (дата звернення: 13.05.2025).

65. The Twentieth-Century Historic Thematic Framework: A Tool for Assessing Heritage Places / Getty Conservation Institute. – Los Angeles: J. Paul Getty Trust, 2021. – 212 p. – URL: https://www.getty.edu/conservation/publications_resources/pdf_publications/pdf/twentieth_century_historic_thematic_framework.pdf (дата звернення: 28.04.2025).

66. Tlostanova M. V., Mignolo W. D. (2012) Learning to Unlearn: Decolonial Reflections from Eurasia and the Americas.

67. Turai H. Past Unmastered: Hot and Cold Memory in Hungary. Third Text. 2009. Vol. 23, no. 1. URL: <https://doi.org/10.1080/09528820902786735> (date of access: 10.04.2025).

